
Kloosters

CATEGORIAAL ONDERZOEK WEDEROPBOUW 1940-1965

Renout Robbertz

AUGUSTUS 2005/ZEIST

In opdracht van het Projectteam Wederopbouw van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg

HOOFDSTUK 1 INLEIDING EN METHODIEK	03
1.1 Inleiding	03
1.2 Methodiek	03
HOOFDSTUK 2 VOORROLOGSE ONTWIKKELING	08
2.1 Geschiedenis van de religieuze orden in Nederland 1795-1940	08
2.2 Typologie van kloosters	09
2.3 Kloosterarchitectuur 1860-1940: Het rijke roomse leven	10
HOOFDSTUK 3 NAOORLOGSE ONTWIKKELING	12
3.1 Oorlogsschade en nieuwbouw	12
3.2 Religieuze in Nederland 1945-1965	12
3.3 Liturgie en kerkbouw	14
3.4 Kloosterarchitectuur 1945-1965: versobering	15
3.5 Stijlen na de oorlog bij kloosters	15
3.6 Kloosters in complexen	20
3.7 Tuinen	22
3.8 Stedenbouwkundige en landschappelijke inpassing	23
3.9 Kunst en inrichting	23
3.10 Ontwikkeling na 1965	24
3.11 Herbestemming	25
HOOFDSTUK 4 PRESELECTIE EN TOETSING	27
4.1 Bronnen	27
4.2 Waarderingscriteria	27
4.3 Selectiemethode	27
4.4 Inventarisatie en preselectie	28
BIJLAGEN	35

Hoofdstuk 1 Inleiding en methodiek

1.1 INLEIDING

AANLEIDING EN CONTEXT

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) is in 2001 een meerjarig onderzoeksproject gestart dat ten doel heeft een landelijk referentiekader voor het gebouwde erfgoed uit de wederopbouwperiode (1940-1965) te verkrijgen. Eén van de onderdelen van dit project is een reeks categoriale studies. De RDMZ heeft in afwijking van het Monumenten Inventarisatie Project (1850-1940), waarbij de gebouwde omgeving gebiedsgewijs per gemeente werd geïnventariseerd, gekozen voor een aanpak waarbij de objecten allereerst per (functietypologische) categorie worden bestudeerd op basis van de literatuur. Na afronding van de categoriale inventarisatieonderzoeken zal de RDMZ overgaan tot de vervolgfase van selectie en bescherming van het vroeg-naoorlogse erfgoed. Hiervoor dient het beleidskader nog te worden vastgesteld.

1.2 METHODIEK

De gebruikte methodiek voor het onderzoek naar objecten van diverse categorieën gebouwen uit de wederopbouwperiode is vastgelegd en beschreven in de nota *Richtlijnen Categorieaal Onderzoek Wederopbouwobjecten 1940-1965*, die voort zijn gekomen uit het in 1999 opgestelde *Plan van Aanpak Wederopbouw 1940-1965*. Naar aanleiding van enkele pilotstudies is de methodiek in maart 2003 aangepast.

DOELSTELLING

Het onderzoek dat de RDMZ verricht naar de gebouwde omgeving uit de wederopbouwperiode, heeft een vierledig doel:

- Het verkrijgen van een landelijk en representatief overzicht van objecten uit de wederopbouwperiode, dat toegankelijk is voor RDMZ-medewerkers en een aantal geselecteerde externe gebruikers;
- Het leggen van een basis voor een wetenschappelijk verantwoord, centraal geleid en uitgevoerd selectie-, registratie- en beschermingsbeleid;
- Het vergroten en verbreden van draagvlak door het verspreiden van kennis;
- Het stimuleren en bevorderen van beleidsbeïnvloeding en alliantievorming vanuit cultuurhistorisch perspectief.

Dit onderzoek naar de categorie kloosters is uitgevoerd in het kader van een stage voor de masteropleiding architectuurgeschiedenis en monumentenzorg van de Universiteit Utrecht. De stage werd begeleid door Anita Blom en de

betrokken docent vanuit de universiteit was R. Dettingmeijer. Het was de doelstelling van de stagiair om een landelijk dekkend overzicht van de grotere complexen, zoals abdijen te geven. Een overzicht van alle kloostergebouwen in Nederland uit de wederopbouwperiode bleek binnen de stagetermijn en met de huidige ontsluiting van bronnen niet te realiseren. Een uitputtend overzicht van alle kloosters, inclusief kloosteronderdelen bij oudere bouwwerken, zou waarschijnlijk uit tussen de honderd en tweehonderd objecten bestaan. Kleine kloosters zijn wel in dit onderzoek meegenomen voor zover ze in de algemene en objectgerichte literatuur vermeld worden en aan de onderstaande afbakening voldoen.

AFBAKENING EN DEFINITIES

Volgens de definitie van de RDMZ omvat het erfgoed van de wederopbouw de resultaten van (steden)bouwkunst, landinrichting, interieurarchitectuur en monumentale sculptuur uit de periode 1940-1965. Voor het objectgerichte onderzoek is in de nota onderscheid gemaakt in elf hoofdcategorieën, die op hun beurt zijn onderverdeeld in subcategorieën. Dit onderzoek heeft betrekking op de subcategorie ‘leefgemeenschappen’ van de hoofdcategorie ‘religieuze gebouwen’.

Volgens *Bouwkundige Termen* van Haslinghuis & Janse (2001) is een klooster een gebouw of complex van gebouwen, dienende tot verblijf van een gemeenschap van mannen of vrouwen die zich uit de wereld hebben teruggetrokken om in de beperking van de clausuur een godsdienstig leven te leiden. Deze definitie heeft echter vooral betrekking op de contemplatieve orden, zoals kartuizers en karmelieten, terwijl in de negentiende en twintigste eeuw vooral veel actieve congregaties zijn gesticht. Daarom wordt hier een ruimere definitie gehanteerd: een klooster is een gebouw of complex waar religieuzen als een gemeenschap samenleven.

Kloosterlingen kunnen in verschillende groepen onderscheiden worden. Zo kunnen actieven tegenover contemplatieven, orden tegenover congregaties en natuurlijk vrouwen tegenover mannen worden gesteld. Een orde is de benaming van een kloostergemeenschap waarin men een plechtige gelofte met pauselijke gerechtigheid aflegt van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid. Zo hebben de benedictijnen de regel van Benedictus waaraan zij zich moeten houden. Leden van een congregatie leggen alleen een eenvoudige gelofte af en hebben slechts een bisschoppelijke goedkeuring nodig voor hun stichting. Actieve congregaties opereren vanuit een moederhuis, provinciaal of generaal en de kleinere succursalen waarbij veel minder sprake is van een clausuur. Voorbeelden zijn de franciscanessen van Dongen en de dominicanessen van Bethanië. Bij mannen worden de termen broeders en fraters, priesterreligieuzen en monniken gebruikt. Broeders en fraters zijn altijd actieven en monniken zijn contemplatieven van oude orden, bijvoorbeeld de cisterciënzers. Priesterreligieuzen kunnen zowel actief als meer beschouwend zijn ingesteld en hebben altijd de speciale priesteropleiding gevolgd. Een voorbeeld is de kruisheren.

Deze studie handelt alleen over katholieke kloosters en abdijen; in de literatuur zijn geen vermeldingen gevonden van relevante bouwwerken van niet-katholieke religieuze achtergrond uit de wederopbouwperiode. Daarnaast handelt deze studie alleen over de objecten en complexen die

geheel of voor een belangrijk deel in de periode 1940-1965 zijn ontstaan. Gezien de beperkte tijd die de onderzoeker beschikbaar had, zijn niet alle door kloosterlingen bewoonde gebouwen opgenomen in de groslijst van deze studie (zie ook ontwikkelingsschets en databank). Een andere reden hiervoor is dat deze de paragraaf complexen soms al zijn opgenomen in de categoriale studies naar ziekenhuizen, bejaardenhuizen etc. Wanneer een gebouw dus deel uitmaakt van een complex waarvan de hoofdfunctie anders is dan klooster, bijvoorbeeld internaat of school, vindt u het niet terug in de groslijst. Zo zijn woongebouwen van jezuiten niet opgenomen: jezuiten wonen niet in een klooster, maar in een college of residentie. Ook bij juvenaten en missiehuizen is het klooster slechts een onderdeel van een complex.¹ Desalniettemin is in deze categoriale studie in hoofdstuk drie een paragraaf gewijd aan kloosters binnen complexen. Ook andere informatie in dit rapport is relevant voor de kloosters die buiten de groslijst van 'zuivere kloosters' vallen. Een kleine selectie van deze objecten is opgenomen in een aparte lijst als bijlage 5. Deze paragraaf en bijlage zijn toegevoegd zodat een completer beeld van kloosters uit de wederopbouw-periode kan worden geschetst. Deze kloosters, die niet in de groslijst zijn opgenomen zijn echter maar zeer beperkt onderzocht. Wanneer in dit rapport naar een klooster verwezen wordt, gaat het altijd om een 'zelfstandige eenheid', tenzij dit expliciet vermeldt wordt.

Een voorbeeld van een complex dat in de groslijst niet is opgenomen, is het missiehuis van de sociëteit voor Afrikaanse missiën van Ir. A.H.J. Swinkels en ir. B.H. Salemans in Cadier en Keer (afbeelding 1.1); het grootse deel van het complex dient voor het verblijf en onderwijs van jongens (internaat) en heeft dus niet de hoofdfunctie klooster.²

AFBEELDING 1.1
MISSIEHUIS TE CADIER EN
KEER

¹ Nicolaisen 1989, p. 65 en Rona 2001, p. 193.

² Van Balen 1957, p. 337-344 en Reckmann 1978, p. 69-70.

Een ander fraai voorbeeld is het Constantianum in Amersfoort van Jos. Schijvens, een scholencomplex met internaat en kloosters. Het fraterhuis in Tilburg dat een onderdeel was van het Fatima-complex van Jos Bedaux is wel in de lijst opgenomen, omdat er door sloop en nieuwbouw geen sprake meer is van een complex. Wanneer het enige deel van het klooster dat uit de wederopbouwperiode stamt de kerk of kapel is, is deze niet meegenomen in het onderzoek.

WERKWIJZE

In deze paragraaf wordt de gehanteerde werkwijze nader toegelicht. Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen integraal en beknopt verrichte categoriale studies wat betreft detaillering en nuancering. De hieronder beschreven indeling geldt in grote lijnen voor alle in het kader van het Project Wederopbouw verrichte categoriale studies, behalve dat in deze studie veldonderzoek onderdeel is van de gefaseerde werkwijze.

LITERATUURONDERZOEK

Er is een behoorlijke hoeveelheid literatuur over de wederopbouw en de bouwwerken die in deze periode tot stand zijn gekomen beschikbaar. Er bestaan echter geen boeken die specifiek over naoorlogse kloosters handelen. Daarom is bij dit onderzoek voor een belangrijk deel gebruik gemaakt van bronnen die soms maar zijdelings op het onderwerp betrekking hebben. Geraadpleegd zijn onder andere de *Pius Almanak* en andere algemene boeken over Katholicisme, 'toeristische' kloostergidsen, websites, krantenartikelen en de *Lijst van Nederlandse kerken* van de prof. Dr. G. van der Leeuwstichting.

Van de algemene vaktijdschriften zijn alle nummers uit de periode 1940-1965 doorgenomen van de bladen *Bouw*, *Bouwkundig Weekblad* en het *Katholiek Bouwblad*. Verder zijn lokale historische tijdschriften gebruikt. Twee bronnen waren voor het rapport van dusdanig belang dat ze hier speciaal genoemd dienen te worden: *Een veelkleurig habijt, kloosters in Nijmegen in de negentiende en twintigste eeuw*, onder redactie van Dörte Nicolaisen en het artikel 'Ons kleine bisdom is toch al meer dan voldoende bezet door allerlei kloosterlingen. Een schets van kloosters in Breda en Oosterhout van 1800 tot heden', door Jan van 't Hof in het *Jaarboek Oranjeboom*.

Het complete literatuuroverzicht is opgenomen in bijlage 1 van dit rapport.

VELDWERK

Een beperkt aantal kloosters is in het veld bezocht, om de informatie uit de literatuur te toetsen aan de realiteit in situ.³ De inzichten van het literatuuronderzoek zijn zo - in beperkte mate - geconfronteerd met de huidige situatie. Daarbij is in het bijzonder gelet op aspecten die vaak onderbelicht

³ De bezochte kloosters uit de groslijst zijn: abdij St. Benedictusberg in Vaals, Priorij God's Werkhof bij Werkenhoven, fraterhuis St. Denis in Tilburg, , priorij Regina Pacis bij Valkenburg, St. Willibrordsabdij bij Gaanderen en de klooster De Bron en Salatiga in Nijmegen. Uit bijlage 5 is het missiehuis in Cadier en Keer bezocht. Daarnaast zijn van enkele kloosters in Nijmegen en Arnhem alleen het exterieur bezichtigd.

blijven in de literatuur, zoals de stedenbouwkundige of landschappelijke context en veranderingen aan de gebouwen en complexen sinds de oplevering (gaafheid).

ONTWIKKELINGSSCHETS EN DATABANK

Zoals beschreven in het *Plan van Aanpak* (RDMZ 1999) wordt per categoriale studie een algemene inhoudelijke schets over de ontwikkeling van het onderzochte bouwtype samengesteld, en worden de uit de vakbladen verkregen relevante tekstuele objectgegevens ingevoerd in de speciaal voor dat doel gebouwde digitale Wederopbouw Databank (WOP). Naast identificatiegegevens wordt in de databank informatie opgenomen over onder andere ambachtslieden, bouwactiviteiten en -jaren, oorspronkelijke en huidige functie en eventuele monumentale kunstwerken. Ook worden in de databank de geraadpleegde bronnen vermeld, die in de meeste gevallen verwijzen naar tijdschriftartikelen. Het totaal aan verkregen en in de Wederopbouw Databank ingevoerde objecten vormt de zogenaamde groslijst (bijlage 4). Voor de categorie kloosters bestaat deze uit 26 objecten. Hieruit is een preselectie van meest behoudenswaardige kloosters gevormd. Zoals eerder vermeld is er ook een lijst van kloosters die buiten de afbakening vallen (zie: afbakening, p. 5). Deze lijst (bijlage 5) bestaat uit 24 kloosters en moet dus niet als een officiële en volledige groslijst worden gezien. Er zijn dan ook geen objecten uit deze lijst opgenomen in de preselectie. Een nadere toelichting op de structuur, werking en inhoud van de databank is opgenomen in bijlage 6.

(PRE-)SELECTIE

Tegen de achtergrond van de hierboven genoemde groslijst en de inhoudelijke schets over de ontwikkeling van de kloosterbouw in Nederland, zijn de landelijke selectiecriteria geformuleerd. Dit is gebeurd op basis van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) en het Monumenten Selectie Project (MSP), welke betrekking hebben op de periode 1850-1940. Aan de hand van deze selectiecriteria is een preselectie van meest behoudenswaardige objecten of complexen gemaakt, die bestaat uit 11 kloosters.

RAPPORTAGE

In het *Plan van Aanpak* is vastgelegd dat in de laatste fase van het onderzoek alle resultaten worden samengebracht in een eindrapportage. De opzet, structuur en format van dit rapport is voor alle categoriale studies identiek en bestaat achtereenvolgens uit een methodische inleiding met afbakening van de onderzochte categorie, inleidingen over de ontwikkeling van het bouwtype voor en tijdens de wederopbouwperiode, een inventarisatie van objecten in een databank (groslijst) en een overzicht van meest behoudenswaardige gebouwen of complexen (preselectie). Het feit dat dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van een stage heeft geen aanleiding gegeven om van deze procedure en format af te wijken.

De complete inventarisatie is te raadplegen in de digitale Wederopbouw Databank van de RDMZ en maakt in papieren vorm geen onderdeel uit van dit rapport. Wel geven bijlage 4 en 5 samen een overzicht van de ingevoerde kloosters. De meest behoudenswaardige kloosters zijn in de groslijst

gemarkeerd. Deze lijst heeft géén juridische status. In samenwerking met andere instanties zal een en ander op termijn moeten leiden tot bijstelling en aanvulling van de hier gemaakte preselectie en in de toekomst tot een selectie van potentiële rijksmonumenten.

Hoofdstuk 2 Vooroorlogse ontwikkeling

2.1 GESCHIEDENIS VAN DE RELIGIEUZE ORDEN IN NEDERLAND 1795-1940

In 1795 vallen de Fransen Nederland binnen en in 1810 wordt ons land ingelijfd bij Frankrijk. Op dat moment zijn er in Nederland alleen in het departement Brabant vijftien kloosters. Ondanks dat de vrijheid van godsdienst opgenomen wordt in de grondwet van 1798 is er tijdens de Napoleontische tijd en daarna onder koning Willem I een restrictief beleid ten aanzien van kloosters. Alleen kloosters waarvan de leden geen plechtige geloften afleggen en die zich aan zaken als armenzorg en verpleging wijden, mogen blijven bestaan.⁴ De contemplatieve orden kunnen alleen voortbestaan door een school of ziekenhuis te stichten, of door een handige naamswijziging.⁵ Willem I gedooft de contemplatieven wel, maar zij mogen geen nieuwe novicen aannemen, zodat er voor hun geen toekomst is. Ook een uitbreiding van onderwijscongregaties wordt tegengehouden. Desondanks ontstaan er enkele nieuwe congregaties.⁶

Op 8 november 1840 geeft Willem II aan twaalf kloosters toestemming om weer novicen aan te nemen. Dit past in de strategie van Willem II om de politieke steun van katholiek Nederland te winnen. Overigens bevinden de meeste kloosters vóór 1830 zich in het huidige België, zodat na de afscheiding er nog amper kloosters op Nederlandse bodem zijn. In 1848 wordt de vrijheid van vereniging in de nieuwe grondwet vastgelegd en daarmee kunnen de leden van de ‘geestelijke verenigingen’ officieel nieuwe kloosters stichten.⁷

Na 1850 verspreiden orden en congregaties zich snel over het land. De kerkelijke hiërarchie wordt in 1853 hersteld en de diocesane overheden stimuleren vervolgens kloostervestigingen. Door antikerkelijke tendensen in Duitsland (na 1875) en Frankrijk (na 1900) wijken bovendien veel religieuzen naar ons uit.⁸ Zo wordt het eerste benedictijnerklooster in Nederland sinds de reformatie door Duitsers gesticht; in 1893 beginnen zij een klooster in Merkelbeek.⁹

In de tweede helft van de negentiende eeuw treden met name grote aantallen meisjes in het klooster. Dit wordt veroorzaakt door een overschot aan vrouwen op de huwelijksmarkt en de beperkte beroepsmogelijkheden. De

⁴ Nicolaisen 1989, p. 20-21.

⁵ Rona 2001, p. 222.

⁶ Nicolaisen 1989, p. 20-21 en Hamans 1992, p. 431-432.

⁷ Nicolaisen 1989, p. 20-21 en Hamans 1992, p. 431-432.

⁸ Van 't Hof 2003, p. 47.

⁹ Takens 1996, p. 8.

meerderheid van hen sluit zich aan bij de actieve congregaties.¹⁰ In grote katholieke gezinnen is het in deze periode gebruikelijk dat één of meerdere kinderen voor het kloosterleven kiezen. Het aantal zustercongregaties is zo groot dat volgens een grapje zelfs Onze Lieve Heer het aantal niet weet.¹¹ Kenmerkend voor de 'katholieke revival' is dat er vooral actieve congregaties ontstaan.

Daarnaast ontstaan er huizen voor onder andere missie. De meeste van deze congregaties hebben drie huizen voor de opeenvolgende stadia in de opleiding van priesters.¹² In het begin van de twintigste eeuw stagneert het aantal kloosterlingen.¹³

2.2 TYPOLOGIE VAN KLOOSTERS

KLOOSTERS VAN DE CONTEMPLATIEVE ORDEN

De plattegrond van een klooster is afhankelijk van de specifieke regels van de orde en in meer algemene zin van het kerkelijk wetboek. Mede hierdoor hebben kloosterplattegronden door de eeuwen heen een grote consistentie. De meeste ruimten van een klooster liggen in het 'slot', het niet voor buitenstaanders toegankelijke gedeelte. De kern van een 'gemiddeld' klooster van een contemplatieve orde bestaat uit een kloosterkerk of -kapel met een pandhof die omgeven is door cellen. Rond deze kern zijn andere ruimten gegroepeerd zoals de refter, recreatie- en dienstruimten en eventueel werkplaatsen en een bibliotheek. Buiten het slot kunnen zich een spreekkamer, een gastenverblijf en de woning van de rector of proost bevinden.¹⁴ De kloosterkerk heeft vaak een groot afgescheiden koor waar de kloosterlingen afgescheiden van leken eucharistie kunnen vieren. In andere gevallen zijn er hierom twee aparte godshuizen of is er voor leken helemaal geen plaats. De kerk is voor de kloosterlingen via een nachtrap vanuit het woongedeelte te bereiken. Grotere kloosters zijn omgeven door tuinen en eventueel door landerijen en gebouwen voor landbouw of andere economische functies. Het geheel wordt afgesloten van de buitenwereld door een muur.

Een voorbeeld van een klooster van een contemplatieve orde is de St. Adelbertusabdij van benedictijnen in Egmond-Binnen. Dit complex van ondermeer A.J. Kropholler kwam voor het grootste deel in de wederopbouwperiode tot stand.

KLOOSTERS VAN ACTIEVE ORDEN EN CONGREGATIES

Deze kloosters bevinden zich vaak in de steden en dorpen. Veelal hebben zij een voorziening voor oudere zusters en broeders. Soms hebben ze een eenvoudige en compacte opzet en de allerkleinste kloosters wijken amper af van een normaal woonhuis, zoals een klooster van missiezusters uit de jaren

¹⁰ Nicolaisen 1989, p. 21, 22, 34.

¹¹ Van Schaik 1999, p. 91-92.

¹² Bron: Jan van 't Hof.

¹³ Nicolaisen 1989, p. 21, 22, 34.

¹⁴ Van 't Hof 2003, p. 61-65 en Constantinus 1950, p. 298-312.

dertig in Brunssum.¹⁵ In veel gevallen maken de gebouwen echter deel uit van een groter complex met een andere hoofdfunctie. Daarom zijn zij in de groslijst meestal niet meegenomen. Een voorbeeld van een klooster van een actieve congregatie dat wel in deze studie is opgenomen, is het franciscanessenklooster in Musselkanaal van H. van Wissen; het is een zelfstandige eenheid en de kloosterlingen werken dus elders. De opzet van de kloosters van de actieve congregaties vertonen meer variatie en zijn minder traditioneel dan de slotkloosters. Door hun ‘wereldse’ taken zijn de kloosters minder afgesloten van de buitenwereld. In veel gevallen zijn echter ook bij deze kloosters elementen als een pandhof terug te vinden.

2.3 KLOOSTERARCHITECTUUR 1860-1940: HET RIJKE ROOMSE LEVEN

Vanaf 1860 tot het begin van de twintigste eeuw worden kloosters meestal uitgevoerd in een neogotische stijl in navolging van Pierre Cuypers.¹⁶ De gotiek wordt gezien als bij uitstek katholiek, omdat ze stamt uit de tijd van vóór de Reformatie, toen er van een kerksplitsing nog geen sprake was.¹⁷ Een voorbeeld is de abdij Onze Lieve Vrouwe van Koningshoeve in Berkel Enschoot van Guilbert de Beer (1890-1891). Het imposante complex met torens en rijke decoratie geeft uitdrukking aan de emancipatie van het katholieke volksdeel in de negentiende eeuw.

Vanaf 1900 is er een herwaardering voor baksteen als materiaal. De Franse monnik Dom Bellot mengt in de St. Paulusabdij (1906-1920) te Oosterhout een laat neo-gotische stijl met elementen uit de Art Deco, wat leidt tot een expressief gebruik van baksteen.¹⁸ Na 1910 streeft de Romaanse bouwstijl de neogotiek voorbij in populariteit. In veel gevallen wordt zij minder letterlijk gekopieerd als de gotiek voorheen.¹⁹

Sommige kloosters uit 1900-1940 lijken op burchten met zware torens en grote poorten zoals de abdij St. Benedictusberg bij Vaals van Dominicus Böhm (1922-1923) en het Albertinium, een dominicanerklooster (1930-1932) van Ed. Cuypers in Nijmegen.²⁰ Vaak is er vrij rijke decoratie en eigenlijk altijd zijn er verwijzingen naar historische architectuur. Bij A.J. Kropholler is er in de historiserende architectuur ook invloed van Berlage zichtbaar. Bij het Sint-Rosa-klooster te Amsterdam voor zusters dominicanessen (1926) gebruikt Kropholler zware muren van kloostermoppen en elementen van de neorenaissance en neogotiek met veel natuursteen en keramische en houten details.²¹ Ook in het klooster van de Smartvolle Maagd (1926-1927) van de minderbroeders in Venray van Jules Kayser worden de bakstenen muren onderbroken door natuursteen en terracotta-

¹⁵ Bron: Jan van 't Hof.

¹⁶ Van 't Hof 2003, p. 66-68.

¹⁷ Goddijn e.a., 1999, p. 71-71.

¹⁸ Gorisse 2002, p. 103-105.

¹⁹ Goddijn e.a., 1999, p. 71-72.

²⁰ Nicolaisen 1989, p. 76.

²¹ Kropholler 1931, p. 16-36 en Hendricks 1938, p. 138.

menten.²² Zijn augustijnenklooster in Nijmegen (ca. 1925) is traditionalistisch met zadeldaken en kruiskozijsen, maar hier zijn de kruisgangen in tegenstelling tot de vorige voorbeelden niet overwelfd.²³ Mondjesmaat doen nieuwe materialen als beton en ijzer hun intrede. Dit leidt in de jaren dertig tot een bouwtrant die wordt gekenmerkt door kloeke hoofdvormen en vensters van een liggend formaat.²⁴ De contemplatieve orden houden vast aan de traditionele kloosterplattegronden zoals die vanaf de middeleeuwen gebruikelijk zijn. Ook de actieve congregaties gebruiken in hoofdlijnen dit grondplan, maar veroorloven zich meer vrije variaties hierop.

VE VROUWE
EVE TE
OT

²² Hendricks 1938, p. 118-123.

²³ Hendricks 1938, p. 118-123.

²⁴ Van 't Hof 2003, p. 66-68.

Hoofdstuk 3 Naoorlogse ontwikkeling

3.1 OORLOGSSCHADE EN NIEUWBOUW

Een enkel klooster in dit onderzoek, zoals het dominicanenklooster *Mariawayde* in Venlo, is gebouwd ter vervanging van een door oorlogshandelingen verwoest complex. De meeste onderzochte kloosters zijn echter nieuwbouwprojecten die geen directe relatie met oorlogsschade hebben. Door de oorlog werden ook bouwplannen uitgesteld. Zo is de bouw van de *St. Adelbertusabdij* in Egmond in de jaren dertig begonnen, maar konden de plannen voor het grootste deel pas na de oorlog, in aangepaste vorm, tot stand komen.

AFBEELDING 3.1
KLOOSTER MARI
VENLO

3.2 RELIGIEUZE ORDEN IN NEDERLAND 1945-1965

Vanaf de tweede wereldoorlog is er sprake van een sterke daling van het aantal kloosterlingen. Hiervoor zijn vier redenen. Ten eerste bestrijken overheden en particulieren een steeds groter terrein van de maatschappelijke zorg, zoals ziekenhuizen, bejaardenzorg en onderwijs.²⁵ Ten tweede is er sprake van een ontkerkelijking. Ten derde groeit met name voor vrouwen het aantal beroepsmogelijkheden sterk.²⁶ Tenslotte gaat de hoge maatschappelijke positie van priesters geleidelijk verloren. Het religieus beroep vormt een contrast met het ideaal van sociaal prestige, sociale zekerheid en materieel

²⁵ Nicolaisen 1989, p. 21, 22, 34.

²⁶ Van Schaik 1999, p. 93.

gewin, dat veel ouders voor hun kinderen op het oog hebben.²⁷ Het gevolg is een proces van functieverlies en afbraak van veel kloosters in de afgelopen decennia. Na 1950 zijn er geen nieuwe orden en congregaties meer bijgekomen. Het zijn er op dat moment ongeveer 125 voor vrouwen en rond de 55 voor mannen. De actieve congregaties vormen verreweg de grootste groep hiervan.²⁸ Op dat moment zijn hun maatschappelijke taken nog redelijk groot; zo zijn bij meer dan de helft van de internaten voor kinderbescherming nog kloosterlingen betrokken.²⁹

De bisschoppen hebben in deze periode weinig contact met de wereld der kloosterlingen. De diverse orden en congregaties beginnen in deze periode met behoud van de eigen identiteit wel naar onderlinge samenwerking te streven. Zo wordt in 1955 de *Stichting Nederlandse Priester Religieuzen* (SNPR) opgericht. Een zelfde soort stichting voor vrouwelijke religieuzen (SNVR) komt er in 1957, terwijl de broeders in 1959 de *Stichting Broedercongregaties Nederland* (SBCN) oprichten. Later krijgen ook de contemplatieve zusters een landelijk verband.³⁰

Het Vaticaanse concilie van 1962-1965, geïnitieerd door Paus Johannes XXIII, roept op tot een grootscheeps zelfonderzoek bij kloostergemeenschappen. Het veroorzaakt een uittocht van religieuzen, die veelal het gevoel hebben de keuze voor het klooster niet zelf of niet kritisch en bewust gemaakt te hebben. Het concilie leidt ook tot een nieuwe invulling van het monastieke ideaal. De verregaande ritualisering van het kloosterleven, zoals in de negentiende eeuw ontstaan was, wordt vervangen door een eenvoudige naleving van de orderegel. In bijna alle kloosters wordt de overdadige pracht en praal verwijderd en het interieur van kerk en klooster in overeenstemming gebracht met het sobere karakter van het monastieke leven. Belangrijk is ook de herontdekking van de oorspronkelijke ordespiritualiteit en van de oude vaders van het monachisme, door de kloosterlingen zelf ‘herbronning’ genoemd. Teksten uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw over religiositeit verliezen invloed ten gunste van interesse in de oude bronnen van het vroege christendom, maar ook in eigentijdse, ‘vooruitstrevende’ theologie. Men vindt dat het kloosterleven een duidelijke eenvoudige structuur nodig heeft, maar dat die structuur niet ten koste mag gaan van het menselijke aspect³¹; het concilie zorgt zo voor de opheffing van het ‘slot’ zoals dat bij veel contemplatieve orden gangbaar was. Broeders en zusters leven sindsdien minder in een geïsoleerde wereld. Zo hoeven zusters de bezoekers van het klooster niet meer gescheiden door tralies te ontvangen en mogen zij sindsdien voor bijvoorbeeld de begrafenis van een familielid het klooster verlaten. Ook worden regels van stilzwijgen verzacht en staat de overste meer open voor overleg; het kloosterleven wordt meer ‘democratisch’ en standsverschillen verdwijnen.³² Tegelijkertijd wordt wel een beroep gedaan op de kloosterlingen om niet onnodig veel te praten of zonder

²⁷ Goddijn e.a. 1999, p. 65-66.

²⁸ Van Schaik 1999, p. 93.

²⁹ Van Schaik 1999, p. 110.

³⁰ Goddijn e.a. 1999, p. 60.

³¹ Palm 1991, p. 18-20.

³² Ackermans en Hoogbergen 2002, p. 229-230 en Goddijn e.a. 1999, p. 234.

noodzaak het klooster te verlaten.³³ De keuze voor het klooster wordt ook meer dan voorheen een individuele aangelegenheid.³⁴

3.3 LITURGIE EN KERKBOW

In het interbellum ontstaat er grote belangstelling voor de wijze waarop de christenen in de eerste eeuwen bijeengekomen waren om de liturgie te vieren. Onder andere de benedictijnen van Oosterhout houden zich hiermee bezig. Zij willen de gelovigen terugbrengen naar de oudste liturgie, en tegelijkertijd de liturgie dichterbij de bevolking brengen. Daardoor worden er andere eisen gesteld aan de inrichting van het kerkgebouw. Voortaan wordt het zaalkarakter benadrukt. Bij een aantal nieuwe kerken komt het altaar vrij in de ruimte te staan, waardoor men er tijdens de diensten aan alle kanten omheen kan.³⁵

In 1948 verschijnt het boek *Christus' oudste gewaad* van Frits van der Meer (1904-1994). Dit boek, over de oorspronkelijkheid van de oudchristelijke kunst, versterkt deze tendens. De vroegchristelijke basilica is volgens Van der Meer bij uitstek het voorbeeld voor eigentijdse katholieke kerken, een "zaal voor liturgisch feest".³⁶

In de jaren vijftig komt de viering van de heilige mis steeds meer centraal te staan. Franciscanen, kapucijnen en norbertijnen leggen tijdens de zogenaamde misweken de liturgie van de mis uit aan gelovigen. De nadruk ligt daarbij op het altaar; een vol en kleurrijk kerkinterieur leidt volgens velen af. Het kerkgebouw wordt na de oorlog minder dan voorheen gezien als een symbolische ruimte. Volgens de meeste eigentijdse architecten stelt de beleving van liturgie weliswaar bijzondere eisen aan de architectuur, maar vanuit de liturgie kunnen geen directe aanwijzingen worden gegeven voor de architectonische vorm van het kerkgebouw.³⁷

In zijn openbare les over liturgie en kerkenbouw stelt Dom van der Laan dat de liturgische betekenis van het kerkgebouw geheel onderscheiden moet worden van de architectonische expressie.³⁸ "Wat offeren wij nu als kerk aan God op? Een domus, een van onze woningen dus en wel de mooiste, de eersteling onder de huizen zoals het betaamt voor een offer. De kerk, het Godshuis is dus een menselijke woning die door de wijding aan God toebehoort. Wij moeten daarom de naam van Domus Dei goed opvatten en dit huis niet beschouwen als een speciaal voor God gebouwd huis om in te wonen: "God woont niet in een huis door mensenhanden gemaakt." "Nee, het is een menselijke woning aan God toegewijd."³⁹

³³ Palm 1991, p. 18-20.

³⁴ Palm 1991, p. 18-20.

³⁵ Goddijn e.a. 1999, p. 72-73.

³⁶ Goddijn e.a. 1999, p. 73-75.

³⁷ Goddijn e.a. 1999, p. 75, 80-82.

³⁸ Goddijn e.a. 1999, p. 215.

³⁹ Van der Laan 1949, p. 55.

3.4 KLOOSTERARCHITECTUUR 1945-1965: VERSOBERING

Kort na de oorlog is er bij veel architecten van religieuze gebouwen een sterke neiging naar het teruggrijpen op de tradities van vóór de oorlog. Dat betekent dat de meeste kloosters in een traditionalistische stijl worden opgetrokken. De robuustheid bij vooroorlogse kloosters heeft echter plaats gemaakt voor harmonische verhoudingen, die opgevat kunnen worden als een uitdrukking van de geestelijke waarden van studie, meditatie en gebed.⁴⁰ De gevels worden zeer vlak en vrijwel zonder decoratie. Toch hebben de gebouwen in hun eenvoud en door hun afwisseling van volumes grandeur. Een duidelijk verschil met de vooroorlogse situatie is dus het aanzienlijk ingetogener kloosterideaal. Het Vaticaans concilie van 1962 tot 1965 versterkt deze ontwikkeling. Ook in de bestaande kloosters wordt de versobering doorgevoerd en wel zo sterk dat men soms spreekt van een tweede beeldenstorm. Zo worden in de Abdij Maria Toevlucht in Zundert in 1958 ondermeer wandschilderingen in Jugendstil verwijderd en versierde kapitelen bijgekapt.⁴¹

De kunsthistoricus en franciscaner pater Knipping had al vanaf kort na de oorlog veel kritiek op het teuggrijpen op het verleden bij religieuze architectuur. Pas in de jaren zestig wordt de kloosterarchitectuur minder traditioneel. Zo worden kloostergangen nog maar zelden overwelfd, maar meestal voorzien van platte zolderingen. Het grondplan blijft bij de contemplatieve orden volgens de oude schema's gehanteerd.⁴² Bij de actieve congregaties wordt meer geëxperimenteerd en kiest men soms voor een meer open opzet, zoals een E-vormige plattegrond in plaats van een complex rond een afgesloten hof. Ook zijn het vooral deze kloosters waar men het gebruik van beton en modernistische stijlkenmerken aantreft.⁴³

3.5 STIJLEN NA DE OORLOG BIJ KLOOSTERS

TRADITIONALISME/DELFTSE SCHOOL

De afdeling bouwkunst van de universiteit van Delft wordt in de jaren dertig tot en met vijftig beheerst door katholieke architecten, met als onbetwiste leider Prof. Ir. M.J. Granpré Molière (1883-1972). Ook zijn zij verenigd in de vakgroep Bouwkunst van de *Algemene Katholieke Kunstenaarsvereniging* (AKKV) met bijeenkomsten in een klooster in Huybergen in de jaren 1932 tot en met 1941. Het *Katholiek Bouwblad* is hun spreekbuis. Bouwkunst moet in de ogen van deze architecten christelijke waarden vertegenwoordigen en gericht zijn op de maatschappelijke orde. Zij keren zich tegen het in hun ogen te individualistische expressionisme van de Amsterdamse school en vooral tegen het functionalisme van het Nieuwe Bouwen. In

⁴⁰ Nicolaisen 1989, p. 76.

⁴¹ Abdij Maria Toevlucht 2000, p. 188-192.

⁴² Stock 2002, p. 17 en Goddijn e.a., p. 74, 79-80.

⁴³ Bron: Jan van 't Hof.

reactie hierop streven zij naar een traditionele en nationale bouwstijl.⁴⁴ Granpré Molière ziet het Nieuwe Bouwen als “materialistisch monisme” dat volgens hem “een psychisch duister is”. Daarvoor in de plaats moeten het materiële en het geestelijke als complementaire delen worden beschouwd, als “de twee werkelijke bestanddelen van al wat in stof bestaat”.⁴⁵ Het Nieuwe Bouwen heeft zich volgens Granpré Molière losgemaakt “van de brede grondslagen van de cultuur; terwijl de Delftse opleiding er eerder op gericht is, om deze cultuurgrondslag niet alleen te hervinden, maar ook te herstellen. Wat inhoudt, dat men de beide componenten, dus zowel stof, arbeid, techniek, nut en lijfsbehagen als de van de geest voortkomende vorm erkent. Niet als een optelsom, maar als een ondeelbaar geheel, als een werkelijke orde.”⁴⁶ Volgens Granpré Molières filosofische (thomistische) benadering moet de functie van een gebouw in de vorm tot uiting komen. Vormgeving van het verleden moet niet klakkeloos worden gekopieerd, maar men moet zich er wel in verdiepen om op zoek te gaan naar universele waarden.⁴⁷ Granpré Molière geeft het gebruik van baksteen als een uitdrukking van de gemeenschappelijke arbeid, en daarmee aan zijn anti-individualistische idealen.⁴⁸ Naast traditionele bouwmaterialen worden heldere bouwvolumen, sobere muurvlakken en pannendaken gebruikt.⁴⁹ Mede door Granpré Molière is er veel aandacht voor religieuze architectuur. De kerk Onze Lieve Vrouwe van Altijddurende Bijstand (1951-1953) in Breda is een van zijn bekendere gebouwen. Bouwkunde moet in Granpré Molière’s visie niet alleen van “menselijke waardigheid, maar ook enigszins van goddelijke majesteit (...) getuigen”. Het zijn vooral de vroeg-christelijke basilieken en de Romaanse architectuur die ten voorbeeld staan voor de religieuze gebouwen.⁵⁰ Bekende andere architecten van de Delftse school zijn A. Siebers en W. van Dael en T. Berghoef.⁵¹

AFBEELDING 3.2

CLARISSENKLOOSTER

‘RAPELENBURG’ TE EINDHOVEN

⁴⁴ De Heer, 1981, p. 21-31.

⁴⁵ Granpré Molière 1947, p. 152.

⁴⁶ Granpré Molière 1947, p. 154.

⁴⁷ Kleijn e.a 2004, p. 24-25.

⁴⁸ Raukema en Meulesteen 1993, p. 17.

⁴⁹ Kleijn e.a 2004, p. 251.

⁵⁰ Raukema en Meulesteen 1993, p. 49 en Granpré Molière 1931, p. 234.

⁵¹ Raukema en Meulesteen 1993, p. 14.

Een voorbeeld van een klooster in de Delftse schoolstijl is klooster de Rapelenburg (1950-1953) in Eindhoven van C.H. de Bever (afbeelding 3.2). Het ligt binnen een lage ommuring met een eenvoudige kloosterpoort. Het bakstenen klooster heeft één vierkant hof met er omheen een gesloten pandgang met lessenaarsdak. De overige bouwdelen hebben schilddaken en rechthoekige kruisvensters en rondboogvensters. Verder is er een lage toren met een ‘stompe spits’ bekroont door een lantaarn. De Delftse school-stijl is lichter en soberder dan die van A.J. Kropholler en zijn navolgers, die ook tot het traditionalisme kunnen worden gerekend. Zij zijn de architecten van de St. Adelbertusabdij (ca. 1935-1955) in Egmond-Binnen (afbeelding 3.3). In vergelijking tot de Rapelenburg komt dit klooster haast vestingachtig over en zijn er veel decoratieve details.

AFBEELDING 3.3
ST. ADELBERTUSABDIJ TE
EGMOND-BINNEN

DE BOSSCHE SCHOOL

De Bossche school komt voort uit de *cursus kerkelijke architectuur* die vanaf 1946 in 's-Hertogenbosch wordt gehouden. De cursus wordt opgezet omdat de kerkelijke overheden kampen met een tekort aan geschikte professionele architecten die aan de wederopbouw van katholieke kerken kunnen

werken.⁵² De theoretische achtergronden van de cursus worden vooral verzorgd door de benedictijn Hans Van der Laan.⁵³ In eerste instantie zijn ideeën sterk verwant aan die van Granpré Molière. De kerkelijke bouwkunst wordt nadrukkelijk in verband gezien met de liturgie en heeft een traditioneel karakter. In de praktijk waren de ontwerpen van de Bossche school architecten als Nico van der Laan en Cees Pouderoyen meestal gebaseerd op vroeg-christelijke basilieken.⁵⁴

Eind jaren vijftig verwijderd de Bossche school zich echter meer van Granpré Molière's traditionalisme. De bouwwerken van Jan de Jong en Dom Hans van der Laan krijgen een zeer sober en meer kubisch karakter.⁵⁵ De zaalkerk krijgt het karakter van een 'overdekt plein'. Naast baksteen wordt nu beton, in banden en lateien, openlijk in het zicht toegepast.⁵⁶ Ook in de plattegrond worden vrijere variaties ontwikkeld. In zekere zin is de Bossche school dan pas als een zelfstandige stijl te herkennen; daarvoor is zij slechts door zorgvuldige bestudering van proporties van de Delftse school te onderscheiden.⁵⁷

Volgens Dom Hans van der Laan is architectuur "een aanvulling op de natuur om haar voor de mens bewoonbaar te maken. Wij moeten met onze bouwsels de natuur aanvullen. Meer nog: architectuur, dat is mensenwerk dat lijkt op de schepping".⁵⁸ Centraal in de ideeën van Hans van der Laan staat het plastisch getal, een proportieeler gebaseerd op muziektheorie.⁵⁹ Door het gebruik van dit plastisch getal kan een bouwwerk in harmonie zijn met de natuur. Het plastisch getal is in de ogen van Van der Laan dan ook geen uitvinding, maar een ontdekking; het zijn de maatverhoudingen die in de natuur aanwezig zijn. Een bouwwerk kan met de natuur samen zo alsware een akkoord vormen, in tegenstelling tot de meeste moderne architectuur die in de ogen van Van der Laan 'dissonant' is.⁶⁰

Van der Laan streeft naar een tijd- en stijloverschrijdende architectuur.⁶¹ De essentie van architectuur is volgens Van der Laan de begrenzing van ruimte. "De ruimte die wij ervaren wordt beperkt door het toevoegen van verticale wanden aan het horizontale oppervlak van de aarde. De alzijdigheid der natuur wordt voor ons waarnemingsvermogen teruggebracht tot drie dimensies. Tenslotte wordt de onbeperkte schaal van groottes die wij in de natuur aantreffen, teruggebracht tot beperkte groepen van maten die wij kunnen onderscheiden en een naam geven".⁶² Uit dit citaat spreekt Van der Laan streven om architectuur terug te brengen tot formele essenties.

⁵² Van der Vaart 1999, p. 179.

⁵³ Van der Vaart 1999, p. 183.

⁵⁴ Van der Vaart 1999, p. 190-191.

⁵⁵ Van der Vaart 1999, p. 204, 207.

⁵⁶ Raukema en Meulesteen 1993, p. 49.

⁵⁷ Maas 1988, p. 3-6.

⁵⁸ Van der Laan 1982, p. 35.

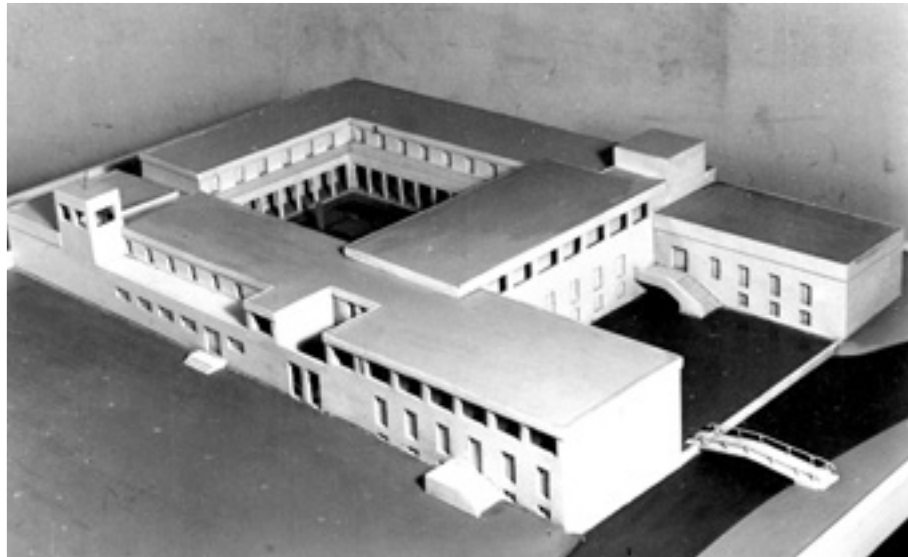
⁵⁹ Van der Vaart 1999, p. 186 en Goddijn e.a. 1999, p. 75-77.

⁶⁰ Van der Laan 1982, p. 10-11.

⁶¹ Raukema en Meulesteen 1993, p. 13.

⁶² Van der Laan, 1982, p. 5.

AFBEELDING 3.4
 MAQUETTE VAN PRIORIJ
 EMMAUS TE MAARSSSEN

Voorbeelden van kloosters in Bossche schoolstijl zijn de Emmaus-priorij (1963-1966) in Maarssen van Jan de Jong (afbeelding 3.4) en de uitbreiding van Abdij St. Benedictusberg (1956-1986) in Mamelis van Hans van der Laan (afbeelding 3.5). In beide voorbeelden zijn de bouwdelen met platte daken rond een hof gegroepeerd. De bakstenen muren zijn gekeimd, maar laten de betonnen lateien zichtbaar. Het radicaal sobere karakter sluit goed aan bij de contemplatieve aard van de ordes die deze klooster bewonen. De langwerpige crypte van St. Benedictusberg lijkt als vanzelf om stilte te vragen. De ruimte is door twee rijen kolommen in drieën gedeeld. Aan weerszijde bevindt zich nog een lagere galerij. Deze zijn echter te ondiep om als beuken te worden ervaren. De vloer bestaat uit betonplaten met rivierkiezels. De ruimte is vrij donker doordat alleen de linkergalerij vensters heeft.

ABDIJ ST.
 BENEDECTUSBERG TE MAMELIS

SHAKE HANDS EN MODERNISME

Het Modernisme is in de bij de bouw van kloosters van de contemplatieve orden geheel niet gebruikt. Wel zijn er kloosters uit de wederopbouwperiode met een 'zuiver modernistisch karakter' te vinden bij 'kloosters in complexen' van actieve congregaties, waarover meer in de volgende paragraaf. Van de zelfstandige kloosters heeft de Bron in Nijmegen (1958-1959) van J. Renders een sterke modernistische inslag. De gevel bestaat voor een groot deel uit een betonnen rooster met stalen kozijnen. Ook heeft het een L-vormige plattegrond, en dus géén traditionele hof. Vrij vaak worden aspecten van Modernisme in een mengvorm met Traditionalisme toegepast, wat 'Shake Hands' wordt genoemd. Modernistische elementen zijn dan bijvoorbeeld een zichtbaar staalskelet of een plat dak. De priorij Regina Pacis (ca. 1958) bij Valkenburg van architectenbureau Salemans en Swinkels doet met witgestucte buitenmuren en een groot glasoppervlakte enigszins Modernistisch aan, maar heeft tegelijk een traditioneel zadeldak met pannen (afbeelding 3.6).

AFBEELDING 3.6
KLOOSTER DE B
NIJMEGEN

3.6 KLOOSTERS IN COMPLEXEN

De meeste kloosters uit de wederopbouwperiode zijn onderdeel van een groter complex. Het grootste deel van het complex bestaat hierbij uit een school of internaat, een bejaardenhuis, sanatorium, ziekenhuis of andere zorginstelling en de hoofdfunctie is dus niet 'klooster'. Ook een missiehuis bestaat behalve uit een klooster uit een school en een internaat. Vaak zijn deze 'kloosters in complexen' minder traditioneel van opzet dan 'zelfstandige kloosters'. De verklaring hiervoor is dat de actieve congregaties geen eeuwenoude tradities hebben om aan vast te houden en zij meer betrokken zijn bij allerlei ontwikkelingen in de maatschappij. Er wordt bij de kloosters vaker van de traditionele kloosterplattegrond afgeweken en er worden meer moderne materialen als beton in het zicht gebruikt. De meest modernistische

kloosters zijn niet meer te onderscheiden van bijvoorbeeld een internaatflat; er is geen kenmerk van de eeuwenoude typologie meer aanwezig.

Een voorbeeld van een klooster met school en internaat is het complex tussen Tegelen en Venlo van de zusters van de goddelijke voorzienigheid uit Steyl. Het is een meisjesinternaat met een kweekschool die ook voor jongens toegankelijk is. Het ligt op een 10 ha groot terrein en bestaat onder meer uit een hoge woontoren ontworpen door Jean H.A. Huysmans.⁶³

Een ander voorbeeld is het Constantinium te Amersfoort van de eerwaarde Paters kruisheren. Het complex bestaat uit een patersklooster met kerk, een internaat voor jongens, schoollokalen voor een gymnasium en een HBS en een klein zusterklooster. Het complex met twee hoven van Jos. Schijvens valt op door de Byzantijnse stijlinvloeden.⁶⁴

In Amsterdam staat als laatste voorbeeld het St. Nicolaascomplex van Lau Peters met een klooster, een jongenslyceum en een middelbare meisjes-school. Het klooster heeft een ongebruikelijk modernistisch uiterlijk met een flatgebouw als woongedeelte. De kapel is een centraalgebouw.⁶⁵

Een voorbeeld van een klooster dat deel uitmaakt van een ziekenhuis is het zusterhuis van het Canisius ziekenhuis in Nijmegen. Het is een min of meer zelfstandige eenheid op het terrein van het ziekenhuis. De architecten zijn P. Dijkema en A. Croonen. Het gebouw ligt rond een hof en heeft twee woonvleugels van elk vijf verdiepingen. Op elk van de verdiepingen bevinden zich 20 à 22 slaapkamers, een aantal dat overeenkomt met de totale bezetting van een klas van een verpleegstersschool.⁶⁶

Een ander voorbeeld is het zusterhuis van Jos Schijvens te Ubbergen. Het klooster zelf heeft een kruisvormige plattegrond. De bijbehorende kerk is een centraalgebouw.⁶⁷ Ook het klooster van de Zusters van Julie Postel in Boxmeer maakt deel uit van een complex met een ziekenhuis. Tegenwoordig is het een kloosterverzorgingshuis. Het is één van de meest modernistische kloosters van ons land en ligt op het terrein van het kasteel Boxmeer.

Een voorbeeld van een missiehuis is dat van de sociëteit voor Afrikaanse missiën van ir. A.H.J. Swinkels en ir. B.H. Salemans in Cadier en Keer. Het complex bestaat onder andere uit een gymnasium en een internaat. Het heeft een zichtbaar betonskelet. De ligging op een heuvel zorgt voor een mooi uitzicht op het omliggende landschap en Maastricht.⁶⁸

AFBEELDING 3.7

KLOOSTER VAN INSULA DEI IN
ARNHEM

⁶³ Dagblad voor Noord Limburg 14-09-1963 en Bouw 1967 II, p. 1072-1080.

⁶⁴ KB 21 no. 4, Nics. Molenaar, p. 49-55 en Utrechts Nieuwsblad 05-03-2005.

⁶⁵ BW 1962 5, p. 97-101.

⁶⁶ KB 1962, p. 248-249.

⁶⁷ KB 1954-1955, no. 22 en Nics Molenaar, p. 337-340.

⁶⁸ Van Balen 1957, p. 337-344 en Reckmann 1978. p. 69-70.

Insula Dei in Arnhem van de architect J. van Dongen bestaat onder andere uit een schippersschool met internaat, een kweekschool met internaat, een verpleeghuis voor lichamelijk invalide ouden van dagen en een klooster, waarvan de gezamenlijke plattegrond min of meer een T vormt (afbeelding 3.7).⁶⁹

Een laatste voorbeeld is de uitbreiding van het moederhuis van de franciscanessen van de Heilige Elisabeth in Breda (1961-1965). Het is een flatgebouw met glazen gangen met een ranke detaillering. Het klooster heeft zorgvuldig ontworpen tuinen met strakke én slingerende vormen.⁷⁰

Een lijst met complexen waar kloosters deel van uitmaken is opgenomen als bijlage 5.

3.7 TUINEN

De tuin vormt een wezenlijk onderdeel van een klooster en ontbreekt zelden, zelfs niet wanneer het complex zich midden in de stad bevindt. De kloostertuin dient over het algemeen zowel voor devotie en recreatie, als voor tuinbouw. Bij naoorlogse kloosters overheerst vaak het recreatieve aspect en komen moestuinen zelden meer voor (afbeelding 3.8).⁷¹ De meeste kloosters hebben een eigen begraafplaats, soms in de pandhof. Devotie kan in de tuin geschieden door middel van meditatie tijdens een wandeling of bij een heiligenbeeld.

AFBEELDING 3.8

TUIN VAN GOD'S WERKHOF TE
WERKHOVEN

Grote monumentale religieuze kunst in kloostertuinen, zoals een Lourdesgrot, kruiswegstatie of calvarieberg zijn bij het onderzoek weinig naar voren

⁶⁹ KB 1961-1962 en P. Sips, p. 104-111.

⁷⁰ Van 't Hof 2003, p. 69.

⁷¹ Bron: Jan van 't Hof.

gekomen. De tuin van het klooster van de franciscanessen van de Heilige Elisabeth in Breda heeft een overdekte kruiswegstatie langs de tuilmuren. Behalve door een muur, kan een tuin ook door een haag of bomensingel van de buitenwereld zijn afgesloten. Ook in de pandhof is vaak groen toegepast. De aanleg hiervan is in de regel sober, bijvoorbeeld in de vorm van een kruisvormige structuur met hagen of grasvlakken.⁷² Door de nadruk bij de moderne kloostertuin op het recreatieve aspect onderscheidt zij zich vaak niet meer van tuinen van bijvoorbeeld bejaardenhuizen, die vergelijkbare borders en bestrating kennen.⁷³

3.8 STEDENBOUWKUNDIGE EN LANDSCHAPPELIJKE INPASSING

De kloosters van de contemplatieve orden bevinden zich vaak op zeer fraaie landschappelijke locaties. Zo ligt abdij St. Adelbertus bij Doetinchem op het landgoed de Slangenburg, tussen bossen en velden en op enige afstand van de openbare weg. Het klooster heeft daarmee een heel stille locatie, zeer geschikt voor contemplatie. Ook enkele andere kloosters zijn op een (voormalig) landgoed gebouwd. De kloosters van actieve congregaties liggen vaak in de stad, in sommige gevallen op een plek waar voorheen een oud klooster stond, zoals Mariaweyde in Venlo. Kloosters in grote complexen liggen vaak aan de (toenmalige) stadsrand of in het buitengebied, zoals het missiehuis in Cadier en Keer.

3.9 KUNST EN INRICHTING

De hoeveelheid monumentale kunst is bij naoorlogse kloosters kleiner dan in de vooroorlogse periode. Vooral in de kerk of kapel zijn monumentale kunstwerken te vinden. Vrijwel al deze werken zijn vrij traditioneel van aard. Vanaf eind jaren vijftig is er meer experiment, onder meer onder invloed van de Europese 'Art Sacré' -beweging.⁷⁴

De meest voorkomende monumentale kunst in kloosters blijft het glas-inloodraam (afbeelding 3.9). Een bekende glazenier uit de periode is Charles Eyck. Er zijn echter ook andere manieren om glas te versieren; zo heeft het klooster Regina Pacis in Kerkrade gezandstraald glas met natuurafbeeldingen.

In de kerk is het altaar een object dat bijzondere aandacht krijgt. In de meeste gevallen is het een eenvoudig object, maar in de St. Adelbertusabdij in Egmond-Binnen is het rijk gedecoreerd met sculptuur en reliëf.

Naast de monumentale kunst zijn er soms fraaie, meestal gesmede objecten die bij de eucharistie worden gebruikt, zoals kelk en kandelaars. In St. Benedictusberg bij Vaals zijn deze alle ontworpen door de architect Hans van der Laan zelf. Ook de kazuifels en het meubilair zijn naar zijn ontwerp

⁷² Van 't Hof 2003, p. 70-72 en Van 't Hof 2002, p. 16-21.

⁷³ Bron: Jan van 't Hof.

⁷⁴ Goddijn e.a 1999, p. 82-83.

gemaakt. In de door hem ontworpen kloosterdelen is verder geen monumentale kunst te vinden, wat typerend is voor de Bossche school. Enkele kloosters hebben ateliers waar liturgische objecten of kunstwerken worden vervaardigd, priorij God's werkhof in Werkhoven.

Een enkele keer heeft een klooster uit de wederopbouwperiode een eenvoudige decoratie van beton of baksteen aan het exterieur, zoals op de toren van klooster Mariawayde te Venlo. Tenslotte zijn er nog diverse niet-monumentale ('roerende') kunstwerken in veel kloosters te vinden die meestal uit of van kort na de bouwtijd stammen.

AFBEELDING 3.9

GLAS IN LOODRAMEN UIT
PRIORIJ REGINA PACIS TE
VALKENBURG

3.10 ONTWIKKELINGEN NA 1965

Na 1965 leidt de grotere vrijheid die door het tweede Vaticaans Concilie is ontstaan tot een keuze bij veel religieuzen voor het leven in kleine leefgemeenschappen. Eind jaren zestig zijn dat er circa 215. Op den duur ontstaan er ook religieuze gemeenschappen die bestaan uit leden van verschillende orden en congregaties en zelfs enkele waar zowel mannen als vrouwen deel van uitmaken. Het celibaat en andere kenmerken van het kloosterleven worden door enkele van deze groepen niet meer aanvaard. Veel van deze groepen zijn echter enkele jaren later al weer opgeheven.⁷⁵ Na de jaren zestig lijken er twee met elkaar contrasterende ontwikkelingen in het kloosterleven te zijn. Enerzijds is dat het herstel van de oude moniale vorm bij de grote contemplatieve orden, anderzijds een verregaande aanpassing aan het leefpatroon van de moderne samenleving, waarbij de religieuzen slechts in geringe mate zijn te onderscheiden van andere gelovigen.⁷⁶ In sommige

⁷⁵ Goddijn e.a. 1999, p. 234.

⁷⁶ Goddijn e.a. 1999, p. 460.

kloosters worden kleine cellen samengevoegd om zo minder Spartaanse woonruimte te creëren.

In 2005 telt Nederland een kleine 9.000 broeders en zusters.⁷⁷ Inmiddels dreigen de actieve congregaties in West-Europa op vrij korte termijn geheel te verdwijnen. Bij de meer beschouwende orden melden zich mondjesmaat nog nieuwe kloosterlingen.⁷⁸ De meeste zusters, broeders en monniken zijn boven de vijftig.⁷⁹ Als het huidige tempo van de leegloop van kloosters doorzet, dan zal er over tien jaar nog slechts een enkel functionerend klooster in Nederland zijn.⁸⁰ Momenteel zijn dat er nog meer dan honderd.⁸¹ Ondanks deze terugloop zijn er ook na 1965 nog nieuwe kloostergebouwen in Nederland gebouwd. Zo is er in de jaren tachtig een klooster van de arme dienstmaagden van Jezus Christus gebouwd in Geleen en is in de zelfde periode het klooster van de paters van de H. Harten in Bavel uitgebreid. Binnen kloostergemeenschappen zoekt men naar wijzen waarop zij kunnen voortbestaan. Een mogelijkheid is het samenleven met leken, zoals dat soms bij de franciscanen gebeurt.⁸² Ook bieden sommige kloosters de mogelijkheid om mensen voor een kortere periode, in plaats van voor het leven tot de orde te laten toetreden.⁸³ Enkele kloostergemeenschappen werven actief nieuwe leden in het buitenland.⁸⁴

3.11 HERBESTEMMING

Wanneer een kloostergemeenschap ophoudt te bestaan, kan een herbestemming van het klooster plaatsvinden, bijvoorbeeld als hotel of bejaardenhuis. Dit kan het gebouw van de sloop redden, maar maakt aanpassingen vaak noodzakelijk. Een aantal van de kloosters in dit onderzoek heeft zijn oude functie al verloren. Het voormalige klooster God's Werkhof in Werkhoven is nu een conferentiecentrum dat zich richt op activiteiten met betrekking tot persoonlijke ontwikkeling. Van enkele andere kloosters is bekend dat zij binnenkort hun functie zullen verliezen, zoals de St. Paulusabdij in Oosterhout.

Een herbestemming zoals die in Werkhoven is (relatief) gunstig omdat weinig aanpassingen noodzakelijk zijn. Dat geldt ook voor culturele bestemmingen, maar deze zijn vaak financieel moeilijk te realiseren.⁸⁵ Vooral voor de grote kloostercomplexen is het een opgave om een herbestemming te vinden. Kloosters kunnen echter ook aantrekkelijk zijn voor (potentiële) nieuwe gebruikers, bijvoorbeeld door de vaak fraaie situering en de aanwezigheid van zowel grote als kleine ruimten.

⁷⁷ NRC Handelsblad, 14-01-2005.

⁷⁸ Rona 2001, p. 223.

⁷⁹ Palm 1991, p. 18-20.

⁸⁰ NRC Handelsblad, 14-01-2005.

⁸¹ Bron: Jan van 't Hof.

⁸² Ackermans en Hoogbergen 2002, p. 279.

⁸³ Ackermans en Hoogbergen 2002, p. 280.

⁸⁴ NRC Handelsblad, 14-01-2005.

⁸⁵ Nelissen e.a 1999, p. 97-98.

Een uit economisch oogpunt verleidelijke handelwijze bij herbestemmingen, is het bebouwen van de tuinen. Hierdoor verdwijnt echter het oorspronkelijke groene karakter. Het overkappen van binnenhoven is een zeer ongewenste aanpassing, omdat hiermee de essentie van het bouwtype wordt aangetast.⁸⁶ Andere aanpassingen, zoals het samenvoegen van de kleine cellen tot grotere ruimten en modernisering van het interieur, zijn bij een herbestemming vaak onvermijdelijk en hoeven het wezen van het gebouw niet aan te tasten (afbeelding 3.10).

AFBEELDING 3.10
DE TUINZAAL VAN HET
VOORMALIGE KLOOSTER GOD'S
WERKHOF IN WERKHOVEN
INGERICHT ALS MEDITATIE-
CENTRUM

⁸⁶ Bron: Jan van 't Hof.

Hoofdstuk 4 Preselectie en toetsing

4.1 BRONNEN

Uit de groslijst van objecten is een eerste selectie gemaakt van de meest behoudenswaardige kloosters. Deze zogenaamde ‘preselectie’ heeft nadrukkelijk géén juridische status, maar dient als basis voor vervolgonderzoek en verdere beoordeling in het veld. In totaal zijn er 48 in de periode 1940-1965 tot stand gekomen of uitgebreide kloosters in de databank opgenomen. Aangezien alleen de ‘zelfstandige kloosters’ echt onderzocht zijn, bestaat de groslijst uit 26 objecten.

4.2 WAARDERINGSCRITERIA

Bij het opstellen van de waarderingscriteria is gebruik gemaakt van de handleiding die voor het Monumenten Selectie Project (MSP) van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg werd opgesteld. Deze criteria zijn nog altijd valide en blijken, zij het enigszins aangepast en gespecificeerd per categorie, ook toepasbaar op de architectuur en stedenbouw uit de naoorlogse periode. Objecten uit de wederopbouwperiode kunnen evenals gebouwen van vóór 1940 worden gewaardeerd en geselecteerd op basis van de volgende waarden:

- Cultuurhistorische waarde
- Architectuur- en kunsthistorische waarde
- Stedenbouwkundige en ensemblewaarde
- Gaafheid /herkenbaarheid/representativiteit
- Zeldzaamheid

Bij de huidige preselectie zijn niet alle criteria even zwaar meegewogen. In de meeste gevallen is de architectuur- en kunsthistorische waarde het zwaarst wegende criterium, in enkele gevallen is dat de cultuurhistorische waarde of de stedenbouwkundige en ensemblewaarde. De anderen criteria geven meestal meer aanvullende redenen.

4.3 SELECTIEMETHODE

Met de vergaarde kennis en de waarderingscriteria in het achterhoofd is een preselectie gemaakt van de meest representatieve voorbeelden. Het selecteren met behulp van de databank werd aangevuld met het handmatig raadplegen van de in mappen gedocumenteerde informatie. Gezien de beperkte onderzoekstijd en de huidige ontsluiting van bronnen kon niet voor

alle criteria en kloosters voldoende voor de selectie relevante informatie worden verzameld.

Deze preselectie is niet definitief, en kan dus door voortschrijdend inzicht en kennis gemotiveerd worden uitgebreid of (bij sloop of ingrijpende verbouwing) ingekort.

4.4 INVENTARISATIE EN PRESELECTIE

In totaal zijn 11 van de 26 kloosters uit de groslijst geselecteerd als zijnde behoudenswaardig (zie bijlage 4). Dat wil zeggen dat deze objecten van dusdanig belang zijn dat nader onderzoek in het veld gewenst is. Weliswaar blijkt uit de beschrijvingen welke kloosters als uitzonderlijk kunnen worden aangemerkt, maar pas wanneer het veldwerk heeft plaatsgevonden zal duidelijk zijn hoeveel en welke gebouwen of complexen nog in (grotendeels) oorspronkelijke vorm bestaan.

In onderstaand overzicht zijn de 11 kloosters uit de preselectie opgenomen. Naast identificatiegegevens wordt aangegeven waarom het gebouw of complex wordt beschouwd als behoudenswaardig.

AFBEELDING 4.1
ST. BENEDICTUSBERG
MAMELIS

Object	St. Benedictusberg (uitbreiding)
Objectonderdelen	o.a. Kerk, bibliotheek en gastenvleugel
Objectcode	KLOR0016
Adres	Mamelis 39
Plaats, gemeente	Mamelis, Vaals
Architect	Hans van der Laan, m.m.v. Nico van der Laan en Wim van Hooff
Bouwjaar	1956-1986 (nieuwbouw)

Cultuurhistorische waarde

- Als verbeelding van de invloedrijke ideeën van Hans van der Laan op het gebied van de liturgie

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als vertegenwoordiging van het kleine oeuvre met internationale betekenis van de architect Hans van der Laan. Zijn grootste project in Nederland
- Als kernvoorbeeld van de ‘volwassen’ Bossche School
- Als ‘totaalkunstwerk’ met de meubels en attributen van Hans van der Laan

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Als onderdeel van een complex, waarvan het oude deel van Dominikus Böhm en Martin Weeber reeds rijksmonument is
- In relatie tot de visuele gaafheid van de landschappelijke omgeving. Als landmark

Gaafheid/herkenbaarheid/representativiteit

- Vanwege de hoge mate van gaafheid van het gebouw, zowel in het interieur als het exterieur
- Vanwege de grote herkenbaarheid van het gebouw

Object	St. Adelbertusabdij (uitbreiding)
Objectonderdelen	Kerk e.a. abtjdelen
Objectcode	KLOR0002
Adres	Vennewatersweg 25
Plaats, gemeente	Egmond-Binnen, Bergen
Architect	A.J. Kropholler, B.J. Koldewey e.a.
Bouwjaar	ca. 1935-1955

AFBEELDING 4.2

ST. ADELBERTUSABDIJ
EGMOND-BINNEN

Cultuurhistorische waarde

- Het grootste twintigste-eeuwse abtjcomplex
- Op de plaats van en geïnspireerd door de belangrijke oude abtj van Egmond

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als vertegenwoordiging van het oeuvre van A.J. Kropholler en zijn leerling B.J. Koldewey
- Vanwege de kunstwerken en ambachtelijke details

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Vanwege de beeldbepalende ligging aan de rand van de dorpskern Egmond-Binnen
- Vanwege de ensemblewaarde door de stilistische en historisch-functionele samenhang van de complexonderdelen
- Vanwege de eenheid van gebouw en tuin

Gaafheid/herkenbaarheid/representativiteit

- Vanwege de grote mate van gaafheid van het gebouw, zowel in het interieur als het exterieur
- Vanwege de grote herkenbaarheid van het gebouw

Object	Emmauspriorij
Objectcode	KLOR0004
Adres	Diependaalsedijk 15
Plaats, gemeente	Maarssen, Maarssen
Architect	Jan de Jong, m.m.v. Hans van der Laan en Wim van Hooff
Bouwjaar	1963-1966

AFBEELDING 4.3

EMMAUSPRIORIJ MAARSSSEN

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als vertegenwoordiging van het oeuvre van Jan de Jong
- Als voorbeeld van de Bossche School

Gaafheid/herkenbaarheid/representativiteit

- Vanwege de grote mate van gaafheid van het gebouw, zowel in het interieur als het exterieur
- Vanwege de grote herkenbaarheid van het gebouw

AFBEELDING 4.4

RAPELENBURG EINDHOVEN

Object	Klooster
Naam	Rapenburg
Objectcode	KLOR0006
Adres	St. Claralaan 1
Plaats, gemeente	Eindhoven, Eindhoven
Architect	C.H. de Bever
Bouwjaar	1950-1953

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als vertegenwoordiging van het oeuvre van C.H. de Bever
- Als voorbeeld van de Delftse School

Stedenbouwkundige en ensemblewaarde

- Vanwege de eenheid van gebouw en tuin

Gaafheid/herkenbaarheid/representativiteit

- Vanwege de grote mate van gaafheid van het gebouw, zowel in het interieur als het exterieur
- Vanwege de grote herkenbaarheid van het gebouw

AFBEELDING 4.5

FRATERHUIS ST. DENIS

TILBURG

Object	Fraterhuis
Naam	St. Denis
Objectcode	KLOR0025
Adres	Kruisvaarderstraat 32
Plaats, gemeente	Tilburg, Tilburg
Architect	Jos Bedaux
Bouwjaar	1946-1964

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als vertegenwoordiging van het oeuvre van Jos Bedaux

Stedenbouwkundige en ensemblewaarde

- Vanwege de eenheid van gebouw en tuin

AFBEELDING 4.6

GODS WERKHOF WERKHOVEN

Object	Priorij
Naam	Gods Werkhof
Objectcode	KLOR0009
Adres	Hollendewagenweg 8
Plaats, gemeente	Werkhoven, Bunnik
Architect	J. Drummen
Bouwjaar	1959-1960

Cultuurhistorische waarde

- Laatste geheel nieuwe slotklooster van West Europa

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als vertegenwoordiging van het oeuvre van J. Drummen
- Vanwege de gevelreliëfs van R. van Seumeren en andere kunstwerken

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Vanwege de eenheid van gebouw en tuin

- Als landmark

Gaafheid/herkenbaarheid/representativiteit

- Vanwege de grote herkenbaarheid van het gebouw

Object	Abdij: kerk en boerderij
Naam	St. Paulusabdij
Objectcode	KLOR0005
Adres	Hoogstraat 80
Plaats, gemeente	Oosterhout, Oosterhout
Architect	Hans en Nico van der Laan (boerderij) J.H. Sluymer (kerk)
Bouwjaar	1952 (boerderij) 1954-1956 (kerk)

AFBEELDING 4.7
ST. PAULUSABDIJ
OOSTERHOUT

Architectuur- en kunsthistorische waarde

Boerderij:

- Als vertegenwoordiging van het oeuvre van Hans en Nico van der Laan
- Als voorbeeld van de Bossche school

Kerk:

- Als vertegenwoordiging van het oeuvre van J.H. Sluymer
- Als voorbeeld van de Delftse school

Stedenbouwkundige en ensemblewaarde

- Als harmonieuze onderdelen van een complex, waarvan de rest al rijksmonument is

Object	Abdij: kloostervleugel, refter, abtskapel
Naam	Abdij Sion
Objectcode	KLOR0020
Adres	Vulikerweg 6
Plaats, gemeente	Diepenveen, Deventer
Architect	A. Vosman
Bouwjaar	1938-1953

AFBEELDING 4.8
ABDIJ SION DIEPENVEEN

Stedenbouwkundige en ensemblewaarde

- Als harmonieuze onderdelen van een complex, waarvan de rest al rijksmonument is

Object	Priorij
Naam	Regina Pacis
Objectcode	KLOR0011
Adres	Oud Valkenburgerweg 19
Plaats, gemeente	Valkenburg, Valkenburg a.d. Geul
Architect	F. Knibbeler, Architectenbureau Swinkels en Salemans
Bouwjaar	1956-1958

AFBEELDING 4.9
PRIORIJ REGINA PACIS
VALKENBURG

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Vanwege de kunstwerken, onder andere het gezandstraalde glas van J. Goffin

Stedenbouwkundige en ensemblewaarde

- In relatie tot de visuele gaafheid van de landschappelijke omgeving
- Als landmark

Gaafheid/herkenbaarheid/representativiteit

- Vanwege de grote herkenbaarheid van het gebouw

AFBEELDING 4.10
REFETER VAN DE ST.
WILLIBRORDSABDIJ

Object	Abdij
Naam	St. Willibrordsabdij
Objectcode	KLOR0003
Adres	Abdijlaan 1
Plaats, gemeente	Gaanderen, Doetinchem
Architect	De benedictijner monniken, m.m.v. de architect Tholens
Bouwjaar	1948-1952

Cultuurhistorische waarde

- Vanwege de bijzondere bouwgeschiedenis; zelfbouw, zoals in de (verloren gegane) traditie van de oude orden
- Laatste geheel nieuw klooster dat expliciet gericht is op zelfvoorzienendheid door middel van de landbouw

AFBEELDING 4.11
KLOOSTER FONNS VITAE OSS

Object	Klooster
Naam	Fons Vitae
Objectcode	KLOR0025
Adres	Benedictuslaan 7
Plaats, gemeente	Oss, Oss
Architect	
Bouwjaar	1952-1960

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als voorbeeld van de Delftse School

Stedenbouwkundige en ensemblewaarde

- Vanwege de eenheid van gebouw en tuin

EPILOOG

Over kloosters uit de wederopbouwperiode is nog amper gepubliceerd. In de periode zelf werd vrijwel alleen in het Katholiek Bouwblad aandacht aan eigentijdse kloosterarchitectuur besteed. Deze artikelen leveren echter weinig concrete informatie die in een onderzoek als dit gebruikt kunnen worden. In de meer recente literatuur zijn ook slechts een klein aantal kloosters beschreven. Wel is het mogelijk door uitgebreid archief- en veldonderzoek een vollediger beeld van de kloosterarchitectuur te schetsen. Daar was helaas, gezien de omvang van de stage van de auteur, geen tijd voor. Met name verder onderzoek naar de kloosters van de actieve congregaties is zeer gewenst. Zowel in heden als verleden hebben architectuurhistorici hier weinig tot geen belangstelling voor getoond. Ten onrechte, omdat deze kloosters documenten zijn van belangrijke aspecten van onze geschiedenis. De actieve congregaties hadden een grote invloed op veel terreinen van het maatschappelijk leven, uiteraard met name in het zuiden van Nederland. Zij speelden een bepalende rol in religie, onderwijs, zorg en verenigingsleven en soms ook nog in de politiek. Het is in de wederopbouwperiode dat kloosterlingen hun leidende positie als de belangrijkste cultuurdragers van een groot volksdeel kwijtraken. De kloosters tonen ons hoe deze religieuzen enerzijds vasthielden aan tradities en anderzijds zich aanpasten aan nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen. Het is ook de combinatie tussen kenmerken van de eeuwenoude kloostertypologie en van de nieuwe ontwikkelingen in de bouwkunst die de gebouwen op architectuurhistorisch gebied zo interessant maken. Omdat dit bij uitstek geldt voor de kloosters van de actieve congregaties, vaak onderdeel van een groter complex, hadden zij in dit rapport meer aandacht verdient.

De preselectie lijkt in het bovenstaande kader nogal conservatief; van modernistische kenmerken is maar mondjesmaat sprake. Daarmee is het echter een goede representatie gegeven van de 'zelfstandige' kloosters, welke in meerderheid aan contemplatieven behoren. Indien er een preselectie wordt gemaakt van de complexen waar kloosters deel van uit maken, zal deze onevenwichtigheid verdwijnen. Hierbij zou je kunnen denken aan het St. Nicolaas scholencomplex in Amsterdam en het gasthuis het Heilig Hart in Boxmeer. Daarmee is echter niet gezegd dat de huidige preselectie van minder belang is. Ten eerste omdat enige mate van behoudendheid juist kenmerkend is voor de periode. Ten tweede omdat deze kloosters vaak door hun monumentaal karakter beeldbepalend zijn voor de omgeving, bijvoorbeeld door hun torens. Ten derde omdat deze objecten relatief rijk zijn aan kunstwerken. En ten vierde omdat ook bij deze kloosters belangrijke architectuurhistorische vernieuwingen laat zien. Het is juist in de kloosterarchitectuur waarin de ontwikkeling van de Bossche school goed is af te lezen en die uiteindelijk heeft geleid tot het 'internationale icoon' van de abdij St. Benedictusberg bij Vaals.

Aangezien kloostergemeenschappen in rap tempo verdwijnen, is het vraagstuk van behoud van wederopbouw kloosters een actuele zaak. Hopelijk is dit rapport niet enkel een bijdrage tot de toekomstige waardering en selectie van (rijks)monument, maar zorgt het ook voor meer besef van de cultuurhistorische en architectuurhistorische waarde van de kloosters uit de wederopbouwperiode in het algemeen.

BIJLAGE 1 LITERATUUR	37
BIJLAGE 2 AFBEELDINGEN	43
BIJLAGE 3 WAARDERINGSKRITERIA	44
BIJLAGE 4 OBJECTEN EN PRESELECTIE	46
BIJLAGE 5 KLOOSTERS IN COMPLEXEN	47
BIJLAGE 6 WEDEROPBOUW DATABANK	48

Bijlage 1 Literatuur

- Anoniem, Katholiek Archief (1964) no. 48, hoofdstuk V, geciteerd in: *Katholiek Bouwblad* 31 (1964) no. 11, p. 595
- Anoniem, 'Teologicum der paters dominicanen te Madrid' in: *Katholiek Bouwblad* 30 (1963), p. 346-349
- Anoniem, 'In en uit de steigers, lijst van Nederlandse kerken 1960-1967', in: *Mededelingen Prof. Dr. G. van der Leeuwstichting* (1967) afl. 36, p. 1791-1882
- Anoniem (prof. dr. G. van der Leeuwstichting), *Lijst van Nederlandse kerken 1945-1963*, z. pl. 1963
- Anoniem, 'In Nijmegen herbouwen de paters Carmelieten hun kerk', in: *Katholiek Bouwblad*, 22 (1950) 15, p. 250
- Anoniem, 'Kapel voor de Paters Augustijnen te Nijmegen', in: *Katholiek Bouwblad* 31 (1964) no. 11, p. 258-261
- Anoniem, Oud en nieuw in Venlo, een bakstenen klooster op een historische plek, in: *Baksteen* 1963 nr. 3, p. 20-21
- Anoniem, 'Kerk met klooster te Schiedam', in: *Bouw* 1962 I, p. 536
- Anoniem, 'Kerk en klooster te Brunswijk', in: *Bouw* 1963 II (nr. 7), p. 1160-1161
- N.L., 'De zusters van Orthenpoort te 's-Hertogenbosch', in: *Katholiek Bouwblad* 27 (1950) 9, p. 129-133
- Pam. S., 'Toelichting Carmelkerk te Amstelveen', in: *Katholiek Bouwblad* 31 (1964) no. 11, p. 562
- T., 'Beschouwingen bij het plan voor de Abdij van Egmond', in: *Katholiek Bouwblad* 22 (1950) 15, p. 226-233
- Abdij Maria Toevlucht, *Broeders te wezen*, Zundert 2000
- Maurice Ackermans en Theo Hoogbergen (eds.), *Kloosters en religieus leven, historie met toekomst*, 's-Hertogenbosch 2002
- Jaques Aussems, *Missionaris worden, herinneringen aan mijn verblijf in het S.M.A.-missiehuis van Cadier en Keer 1951-1954*, Beek 1998
- S. Axters, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, Antwerpen 1960
- C.G.M. Bak & Den Brok, F. (eds.), *Twaalf stenen uit de stroom*, Venray 1998
- H.J. van Balen, 'Een tegenstelling', in: *Katholiek Bouwblad*, 27 (1957) 22, p. 337-344
- Jos Bedaux, 'Kapel te Haaren voor de Zusters Carmelitessen', in: *Katholiek Bouwblad* 23 (1956) no. 13, p. 193-195
- Jos Bedaux, 'Kapel te Haaren, A. Thunnissen 1959', in: *Katholiek Bouwblad* 26 (1959) no. 25, p. 385-390
- Marinus van Beek, 'Kerk en klooster o.m. Capucijnen te Eindhoven (1946)', in: *Bouwkundig Weekblad* 64 (1946) no. 18, p. 165-170

- A. Beekman (ed.), *Tien eeuwen Egmond, ontstaan, bloei en ondergang van de regale abdij van Egmond*, Heemstede 1950
- Geert Bekaert, *In een of ander huis: kerkbouw op een keerpunt*, Tiel / Den Haag 1967
- J. Berends, 'Meditatie in Beeld (1958-1959)', in: *Katholiek Bouwblad* 25 (1958-1959), p. 145-147
- R. van Brabant, 'Bouw en inrichting van de kerken', in: *Katholiek Bouwblad* 28 (1961) no. 2, p. 21
- Bureau monumentenzorg provincie Utrecht, *inventarisatie cultuurbezit Maarssen*, Utrecht 1985
- M. Colinor, *Abdijengids: Frankrijk, België, Nederland, Luxemburg*, Averbode 1978
- P. Constantinus, *Liturgie en kerkelijke kunst*, Bilthoven/Antwerpen 1950
- J. G. Deur en C. Pouderoyen, 'St. Augustinuskerk en klooster van de Carmelieten (1958)', in: *Bouwkundig Weekblad* 76 (1958), p. 625-626
- J. van Dongen, 'Insula Dei in Arnhem (1961)', in: *Katholiek Bouwblad* 28 (1961), p. 104-111
- J. van Dongen, 'Het Dominicaer klooster Sainte Marie de La Tourette te Eveux', in *Katholiek Bouwblad*
- Alberto Ferlenga en Paola Verde, *Dom Hans van der Laan. Works and words*, Amsterdam 2001
- A. M. Frenken, 'De voormalige priorij van Hooidonk', in: *Bossche bijdragen* 19 (1948-1949), p. 193
- Wijnand Galema en Gaby Hutjes, *E.H. Kraaijvanger (1899-1978), H.M. Kraaijvan-ger (1903-1981). Tussen traditionalisme en modernisme - op zoek naar schoonheid voor een moderne wereld*, Rotterdam 2000
- Lambert van Gelder e.a., *Religieuzen in de rooms-katholieke kerk van Nederland. Visies en standpunten*, Aalsmeer 1990
- Saskia van Ginkel-Meester, Bunnik, *Geschiedenis en architectuur, Monumenten-inventarisatie provincie Utrecht*, Zeist 1989
- Saskia van Ginkel-Meester, 'Priorij Gods werkhof. Is er nog toekomst voor een jong monument?', in: *Het Kromme-Rijngebied, tijdschrift van de historische kring 'Tussen Rijn en Lek'*, 31 (1997) 4, p. 65-70
- Walter Goddijn, Jan Jacobs en Gérard van Tilo, *Tot vrijheid geroepen, katholieken in Nederland: 1946-2000*, Baarn 1999
- J.J.A.M. Gorisse (ed.), *De heilige driehoek, kloosterenclave te Oosterhout*, Oosterhout 2002
- M.J. Granpré Molière, 'Delft en het nieuwe bouwen', in: *Katholiek Bouwblad*, 14 (1947) 13, p. 146-156
- Christoph Grafe, Letteboer, A., van Ouwekerck, M., *Architectuur volgens Cees Dam*, Hilversum 1999
- G. J. van der Grinten, 'Kapel te Nijmegen', in: *Bouwkundig weekblad* 83 (1952), no. 7, p. 110-113
- Hilde de Haan en Ids Haagsma, *Plastisch Lexicon. Een kleine encyclopedie van de 'Bossche school'*, Haarlem 1996
- P.W.F.M. Hamans, *Geschiedenis van de Katholieke kerk in*

- Nederland, deel I. Van Missio-
nering tot herstel van hiërarchie in 1853*, Brugge 1992
- J.M. van Hardeveld, 'Kloosterbouw in Nederland', In: *Van bouwen en sieren* 1 (1930), p. 145-147
 - E.J. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige termen, Verklaarend woordenboek van de westers architectuur- en bouw-historie*, Leiden 2001
 - J. de Heer, 'De Delftsche school en de katholieke architectuur tussen 1945 en 1955', in: *Eltheo, tijdschrift voor godsdienst en politiek* (1981) nr. 64, p. 21-105
 - M. Heimbucher, *Die orden und Kongregationen der Katholischen Kirche, 2 delen*, Paderborn 1933-34. (eerste druk)
 - H. van Helvoort, 'De aesthetische en technische verzorging van de wederopbouw van de R.K. kerken en kerkelijke gebouwen van betekenis voor hen, die kerkelijke opdrachten hebben uit te voeren' in: *Katholiek Bouwblad* 14 (1947) no. 24, p. 287-288
 - J. H. Hendricks, 'Van oude en nieuwe kloosters', in: *Het Gildeboek* 21 (1938), 113-123
 - P.C. Hendriks, Heesch, *van verleden tot heden*, z. pl. 1976. p. 279-280
 - Walter Hoogerwerf, *H. Knijptijzer (1914-1994). Architectonische waarden, achter de rooilijn verscholen*, Rotterdam 2000
 - Jan van 't Hof, "Ons kleine bisdom is toch al meer dan voldoende bezet door allerlei kloosterlingen".
 - 'Een schets van kloosters in Breda en Oosterhout van 1800 tot heden', in: *Jaarboek Oranjeboom*, 2002, p. 47-80
 - Jan van 't Hof, 'Tuintje draaien: over historische kloostertuinen', in: *Monumenten* 23 (2002) 9, p. 16-21
 - Jan van 't Hof, *Cultuurhistorische verkenning klooster 't Withof*, Etten-Leur, Zeist 2001
 - A. van Hulzen, *Utrechtse kloosters en gasthuizen*, Utrecht 1986
 - Koen Kleijn, Jos Smit, Claudia Thunnissen, *Nederlandse bouwkunst, een geschiedenis van tien eeuwen architectuur*, Rijswijk 2004
 - A. Kropholler, *Over hedendaagschen kerkbouw*, Genf 1931
 - A.J. Kropholler, 'De Egmondse abdijplannen', in: *Katholiek Bouwblad* 27 (1950) 15, p. 225-226
 - Marieke Kuipers (ed.), *Toonbeelden van de wederopbouw, architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland*, Zwolle 2002
 - Hans Küng, *De katholieke kerk. Een geschiedenis*, Amsterdam 2003 (2001)
 - Hans van der Laan, 'Cursus kerkelijke architectuur. Openbare les over liturgie en architectuur gehouden op 5 oktober 1963 door Dom van der Laan', in: *Katholiek Bouwblad* 30 (1963), p. 500-504
 - Hans van der Laan, 'Brief uit Oosterhout', in: *Katholiek Bouwblad* XVI (1947), p. 55
 - Hans van der Laan, 'het menselijk verblijf: grootte, vorm, ruimte', in: *Plan* (1977) 4, p. 41-46
 - Hans van der Laan, *Architectuur, modellen en meubels*,

- Catalogus bij de tentoonstelling van 1982
- F.G. Lagers, *De kloosters in Nederland*, z. pl. 1883
 - Fred van Leeuwen, 'Denken in reliëf. Werk van Johan Goldenbelt', in: *Katholiek Bouwblad* 22 (1954-1955), p. 407-410
 - Fred van Leeuwen, 'Beeldhouwers en de schildersmode. Apropos Jaques van Rhijn', in: *Katholiek Bouwblad* 24 (1956-1957), p. 104
 - Gertudis Maarssen o.sa. e.a., *Monialen augustinessen in Werkhoven*, Aalsmeer 1990
 - M. Mähler, *De Sint Paulusabdij van Oosterhout 1907-1941*, Tilburg 1991
 - L. van Meijel, 'Aan de vergetelheid onttrokken. De kerken van architect Alphons Boosten, in het bijzonder de Sint-Lambertuskerk te Horst', in: *De Maasgouw*, tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde, 114 (1995) 4, p. 247-268
 - Herman Meijer (ed.), *Rooms bouwen, Speciale uitgave van Eltheo, Tijdschrift over Godsdienst en Politiek*, nr. 64, Zeist 1981
 - J. Th. M. Melssen, 'De laatste conventualen van Mariënhagen bij Eindhoven', in: *Bijdragen tot de geschiedenis van Woensel*, III (1981), p. 79-82
 - Nics Molenaar, 'R.K. kerk en klooster "De Carmel"', in: *Katholiek Bouwblad* 19 (1952) 18, p. 273-282
 - Nics Molenaar, 'Het Constantianum, de eerwaarde Paters kruisheren te Amersfoort', in: *Katholiek Bouwblad* 21 (1953) 4, p. 49-55
 - Nics Molenaar, 'De kerk van de paters franciscanen te Ammerzoden, toegewijd aan Sint Willibrord', in: *Katholiek Bouwblad* 21 (1954) 22, p. 337-341
 - Nics Molenaar, 'De abdij te Egmond, de abdijskerk der regale abdij van St. Adelbert te Egmond', in: *Katholiek Bouwblad* 22 (1955) 17, p. 257-264
 - Nics Molenaar, 'De abdij St. Benedictus van Achel', in: *Katholiek Bouwblad* 26 (1959), p. 197-198
 - Monialen Augustinessen te Werkhoven, *Monialen Augustinessen te Werkhoven, 'Eert elkander in God'*, Amstelveen 1985
 - Herbert Muck, 'Concilie en kerkbouw', in: *Katholiek bouwblad* 31 (1964), p. 247
 - N.J.M. Nelissen e.a., *Herbestemming van grote monumenten: een uitdaging!*, Nijmegen/'s-Hertogenbosch 1999
 - Dörte Nicolaisen (ed.), *Een Veelkleurig Habijt, kloosters in Nijmegen in de negentiende en twintigste eeuw*, Nijmegen 1989
 - W. Nolet, *Katholiek Nederland, Encyclopaedie Deel I-III*, Den Haag 1930-32
 - Richard Padovan, *Dom Hans van der Laan: Modern Primitieve*, Amsterdam 1994
 - Jos Palm, *Kloosters in Nederland*, Baarn 1991
 - *Pius Almanak*, Houten 1965
 - *Pius Jaarboek 2003, Almanak Katholiek Nederland*, Houten 2003.
 - C. Pouderoyen, 'Moderne kerkelijke architectuur', in: *Katholiek Bouwblad* 19 (1952) no. 20, p. 309-314
 - Michel van der Plas, *Abdijen in de lage landen*, Baarn 1989
 - A.M. Raukema en R. Meulesteen, *Brabant bouwt in bak-*

- steen: naoorlogse architectuur in Noord-Brabant 1945-1970*, 's-Hertogenbosch 1993
- W. Reckmann, 'Huizen van formaat, huizen met historie' in: S. Overhof (ed.), *Cadier en Keer 150 een blik in verleden en heden*, z. pl. 1978. p. 69-71
 - B. Reith, *Honderd jaar kerkbouw in Nederland*, Haarlem 1954
 - Rijksdienst voor de Monumentenzorg, *Richtlijnen categoriaal onderzoek wederopbouwprojecten (1940-1965)*, Zeist 2001
 - Jutka Rona, *Langs kloosters en abdijen, Routes in Nederland en België*, Utrecht 1993
 - Jutka Rona, *Een wereld van stilte, Proef het kloosterleven van de 21e eeuw*, Utrecht/ Antwerpen 2001
 - A.J.I. van Rooij, 'Discussies rond de kerkelijke architectuur, Orthodox werk uit de Bossche school', in: *Katholiek Bouwblad* 27 (1961), p. 301-316
 - A.J.J. van Rooy, *Nederlandse kerkbouw op een keerpunt*, Haarlem 1965
 - G.J.M. Salemijn, 'De vernieuwing der kerkelijke architectuur na de oorlog', in: *Katholiek Bouwblad* 20 (1954) no. 22, p. 337-348
 - J.H.H. Sassen (ed.), *De katholieke encyclopaedie*, Amsterdam 1933-1938
 - J. Sassen, *Het klooster, Cultuur-historische beschouwingen*, Roermond 1923/1925
 - Ton van Schaik, *Katholiek in de twintigste eeuw*, Amsterdam 1999
 - Rudolf Schwarz, *Vom der Bau der Kirchen*, z. j. z. pl
 - A. Schwenke, 'Alphonse Boostens 1873-1951', in: *Katholiek Bouwblad*, 28 (1951) 10, p. 145-156
 - A. Siebers, 'Nieuwe stromingen in de kerkbouw', in: *R.K. Bouwblad* 17 (1949-1950), p. 277-278
 - A. Siebers, 'In Memoriam Cornelis Hubertus de Bever', in: *Bouwkundig Weekblad* 83 (1965) no. 13, p. 239-242
 - Het Sint-Liobaklooster en de Sint-Adelbertabdij, *Benedictijns leven in Egmond*, Amstelveen 1985
 - Wolfgang Jean Stock, *Europäischer Kirchenbau 1950-2000*, München/Berlin/London 2002
 - Daniëlle Takens, *De abdij Sint Benedictusberg in Mamelis bij Vaals, ontstaans- en bouwgeschiedenis en achtergronden*, Nijmegen 1996, Doctoraalscriptie
 - Daniëlle Takens, 'De bouwgeschiedenis van de abdij St. Benedictusberg in Mamelis', in: *Historische en heemkundige studies in en rond het Geuldal, Jaarboek 1997*, p. 78-140
 - Daniëlle Takens, 'Architectuur- en cultuurhistorische achtergronden van abdij St. Benedictusberg', in: *Historische en Heemkundige studies in en rond het Geuldal, Jaarboek 1998*, p. 47-98
 - H. Thunissen, 'Enige gedachten over kerkbouwkunst', in: *Katholiek Bouwblad* 17 (1950) no. 16 p. 244-247
 - Frans Jozef van der Vaart, *Bedelordekloosters, 's-Hertogenbosch en de Bossche School*, Nijmegen 1999
 - A.H.Th. Vercruysse, 'Het verpleegstershuis', in: *Katholiek Bouwblad* 29 (1962), p. 248-249

- J.J. de Vriend, *Reflexen, Nederlands Bouwen na 1945*, Amsterdam 1959
- J. van der Vugt, *Broeders in de katholieke beweging: de werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970*, Nijmegen 1994
- Constantinus, *Liturgie en kerkbouw*, Schiebroek, 1939

Selectie uit gebruikte internetpagina's

- <http://www.knr.nl/default.asp?niveau=2&id=97> (Lexicon van de Konferentie Nederlandse Religieuzen)
- http://www.cuci.nl/~bollen/bezinning_van_een_dag.htm (Zephiron)
- <http://home.wanadoo.nl/~psd/isidorusweb/klooster/index.html> (Isidorusweb)
- <http://www.katholieknederland.nl/abc/> (Encyclopedie van Katholiek Nederland)
- http://www.kdc.kun.nl/webkdc/beginner/index_nl.html (Catalogus katholiek documentatiecentrum)
- <http://www.hdc.vu.nl/hdc/IKGN/plaatsnamenindex.html> (Inventarisatie Kerkelijke Gebouwen Nederland)
- 'Nieuw broederklooster St. Ludo door deken W. van Haaren ingezegend', in: *Helmondse Courant* 14-02-1963
- 'Eindelijk een eigen priorij voor Kanunnikessen van Heilig Graf', in: *De Gelderlander* 27-04-1966
- Anton Erftemeijer, 'Een geestelijk centrum bewust van zijn rijke verleden', in: *Katholiek Nieuwsblad* 04-01-1985
- 'Nieuwe status voor abdij van Egmond', in: *de Volkskrant* 10-03-2001
- 'Londense mothers voor de zusters in het heuvelland', in: *NRC Handelsblad* 14-01-2005
- 'Bijzonder bouwen. Kantoor, school, kerk en museum', in: *Amersfoortse Courant* 05-03-2005

Artikelen uit kranten en algemene tijdschriften

- 'Honderd jaar Huybergen', in: *De Katholiek illustratie* 04-09-1954
- 'Nieuw klooster van paters in mariarade ingezegend', in: *De Nieuwe Limburger* 28-03-1962
- 'Bisschop van Groningen zegent nieuw klooster in', in: *Winschoter Courant* 01-09-1962

Bijlage 2 Afbeeldingen

Foto op titelblad:

www.benedictinessen.nl

afb. 1.1: www.sma-nederland.nl

afb. 2.1: P. van Galen, Rijksdienst
voor de Monumentenzorg

afb. 3.1: K. Roderburg, Rijksdienst
voor de Monumentenzorg

afb. 3.3: R. Hoogewoud, Rijksdienst
voor de Monumentenzorg

afb. 3.2, 3.4 en 4.5: KDC/KLib
Nijmegen

afb. 3.10: www.samaya.nl

afb. 4.9: www.benedictinessen.nl

afb. A t/m G: Rijksdienst voor
Monumentenzorg

Overige foto's: Renout Robbertz

Bijlage 3 Waarderingscriteria

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

- Belang van het klooster als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of geestelijke ontwikkeling [...in casu ontwikkelingen in de naoorlogse liturgie, uitdrukking van een gedachtegoed, gebruik/traditie van een bepaalde orde of congregatie of het kloosterleven in het algemeen];
- Belang van het klooster als bijzondere uitdrukking van beleidsmatige en/of bestuurlijke ontwikkeling [... in casu maatschappelijke ontwikkelingen, lokale regelgeving t.a.v. torens];
- Belang van het klooster wegens innovatieve waarde of pionierskarakter als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en) { ...gebruik van beton, }.

ARCHITECTUUR- /KUNSTHISTORISCHE WAARDEN

- Bijzonder belang van het klooster voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de architectuur[...in casu een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, uitdrukking van de ontwikkeling in de naoorlogse kerkelijke architectuur];
- Bijzonder belang van het klooster voor het oeuvre van een (tuin-) architect of stedenbouwkundige;
- Belang van het klooster wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp of de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen) [...zoals zorgvuldige detaillering, ornamentiek, bijzonder kleur- of materiaalgebruik];
- Belang van het klooster wegens in, aan of bij het klooster toegepaste (monumentale) kunstwerken, daterend uit de bouwperiode.

STEDENBOUWKUNDIGE / ENSEMBLEWAARDEN

- Betekenis van het klooster als essentieel onderdeel van een groter geheel, dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van belang is;
- Bijzondere betekenis van het klooster wegens de situering en/of de ruimtelijke relaties met de omgeving [...in casu de samenhang in functie, schaal en verschijningsvorm met andere bebouwing];
- Bijzondere betekenis van het klooster wegens de wijze van inrichting van de openbare ruimte, en/of de historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen en/of water;
- Bijzondere betekenis van het klooster voor het aanzien van een stad, dorp of streek. { ...in casu een landmark of markant oriëntatiepunt};
- Bijzondere betekenis van het klooster wegens de samenhang met bijbehorende bijgebouwen (boerderij, werkplaats).

GAAFHEID/HERKENBAARHEID/ REPRESENTATIVITEIT

- Belang van het klooster wegens de architectonische gaafheid van ex- en/of interieur;
- Belang van het complex wegens de hoogwaardige architectonische kwaliteit van de samenstellende onderdelen.

ZELDZAAMHEID

- Belang van het klooster wegens, architectuurhistorische en/of vorm- of functietyologische en/of bouwtechnische en/of stedenbouwkundige zeldzaamheid.

Bijlage 4 Objectenlijst en preselectie

De grijs gemarkeerde objecten maken deel uit van de preselectie.
N.B.: deze lijst heeft géén juridische status.

Object-code	Naam	Gemeente	Plaats	Adres
KLOR0001	De Carmel	Nijmegen	Nijmegen	Doddendaal 2
KLOR0002	St. Adelbertsabdij	Bergen	Egmond-Binnen	Vennewatersweg 25
KLOR0003	St. Willibrordsabdij	Doetinchem	Gaanderen	Abdijlaan 1
KLOR0004	Emmauspriorij	Maarssen	Maarssen	Diependaalsedijk 15
KLOR0005	St. Paulusabdij	Oosterhout	Oosterhout	Hoogstraat 80
KLOR0006	Klooster Rapelenburg	Eindhoven	Eindhoven	St. Claralaan 1
KLOR0007	Capucijnenklooster	Eindhoven	Eindhoven	Koenraadlaan 102a
KLOR0008	Fons Vitae	Oss	Oss	Benedictuslaan 7
KLOR0009	Priorij Gods Werkhof	Bunnik	Werkhoven	Hollende wagenweg 8
KLOR0010	Mariawayde	Venlo	Venlo	Nieuwstraat 41
KLOR0011	Priorij Regina Pacis	Valkenburg aan de Geul	Valkenburg	Oud-Valkenburgerweg 19
KLOR0012	De Bron	Nijmegen	Nijmegen	Waterstraat 141
KLOR0013	Kapucijnenklooster	Nijmegen	Nijmegen	Wolfsuilseweg 173
KLOR0014	Salatiga	Nijmegen	Nijmegen	Sterreschansweg 77
KLOR0015	Regina Pacis	Kerkrade	Kerkrade	Hoofdstraat 20
KLOR0016	St. Benedictusberg	Vaals	Mamelis	Mamelis 39
KLOR0018	St. Benedictus	Brunssum	Brunssum	Dorpsstraat 149
KLOR0019	Karmelietenklooster	Deventer	Deventer	H. Boerhaavelaan 3
KLOR0020	Sion	Deventer	Diepenveen	Vulikerweg 6
KLOR0021	Franciscanessenklooster	Stadskanaal	Musselkanaal	De Brink 8
KLOR002	Heilig hart van Jezus	Heerlen	Hoensbroek	Hommerterweg 169
KLOR0023	Huize Gerra	Haaren	Haaren	Rijksweg 3
KLOR0024	St. Jozef	Venray	Smakt	St. Jozeflaan 56
KLOR0025	Fraterhuis St. Denis	Tilburg	Tilburg	Kruisvaardersstraat 32

Object-code	Naam	Gemeente	Plaats	Adres
KLOR0026	Karmel	Almelo	Almelo	Vincent van Goghplein 3
KLOR0027	Karmel	Hengelo	Hengelo	Anninksweg 106

Bijlage 5 Kloosters in complexen

Dit is een selectie van complexen met kloosters. Het is géén groslijst, noch een preselectie. N.B: deze lijst heeft géén juridische status.

Object-code	Naam	Gemeente	Plaats	Adres
KLOR0001	De Carmel	Nijmegen	Nijmegen	Doddendaal 2
KLOR0002	St. Adelbertsabdij	Bergen	Egmond-Binnen	Vennewatersweg 25
SCHP0257 KERJ0294	Constantinium	Amersfoort	Amersfoort	Daam Fockema-laan 12
KLOR0030	Missiehuis	Margraten	Cadier en Keer	Rijksweg 62
SCHP0053 KERJ002	St. Nicolaas-complex	Amsterdam	Amsterdam	Prinses Irenestraat 21
SCHR0001	Kweekschool	Venlo	Tegelen	
KLOR0031	Insula Dei	Arnhem	Arnhem	Velperweg 137
KINR0001	Jeugdorp Bethanië	Haalen	Horn	Bergerweg 23
KLOR0032	Gasthuis H. Hart	Boxmeer	Boxmeer	Veerstraat 49
KLOR0017	Maria Mater Dei	Breda	Breda	Mgr. Hopmanstraat 2
SCHR0003	Westerhelling	Nijmegen	Nijmegen	Sophiaweg 8
SCHR0002	Scholencomplex	Schiedam	Schiedam	Mgr. Nolenslaan 99
KLOR0033	Missiehuis Marianhill	Venray	Venray	Hoebertweg 1
MKUJ0169	St. Joseph	Ubbergen	Ubbergen	
KLOR0034	Koningshof	Veldhoven	Veldhoven	Locht 117
KLOR0028	Zusterhuis Onder de bogen	Nijmegen	Nijmegen	Erasmuslaan 15
SCHR0004	St. Nicolaas	Nijmegen	Nijmegen	Oude Mollenhutseweg 23
KLOR0040	Klokkenberg	Breda	Breda	Galderseweg 81
KLOR0041	Huize Limburgstraat	Oosterhout	Oosterhout	
KLOR0042	Christus Koning	Someren	Someren	Kerkstraat 7
KLOR0043	Fraterhuis	Reusel-de Mierden	Reusel	Groeneweg 9
KLOR0044	Mariaklooster	Geldrop-Mierlo	Geldrop	Dwarsstraat 54
KLOR0045	Ludovicus	Helmond	Helmond	
KLOR0046	Maria ter Peel	Sevenum	Evertsoord	Patersstraat 4
KLOR0047	Mariaklooster	Leidschendam-Voorburg	Leidschendam	Beethovenlaan 1

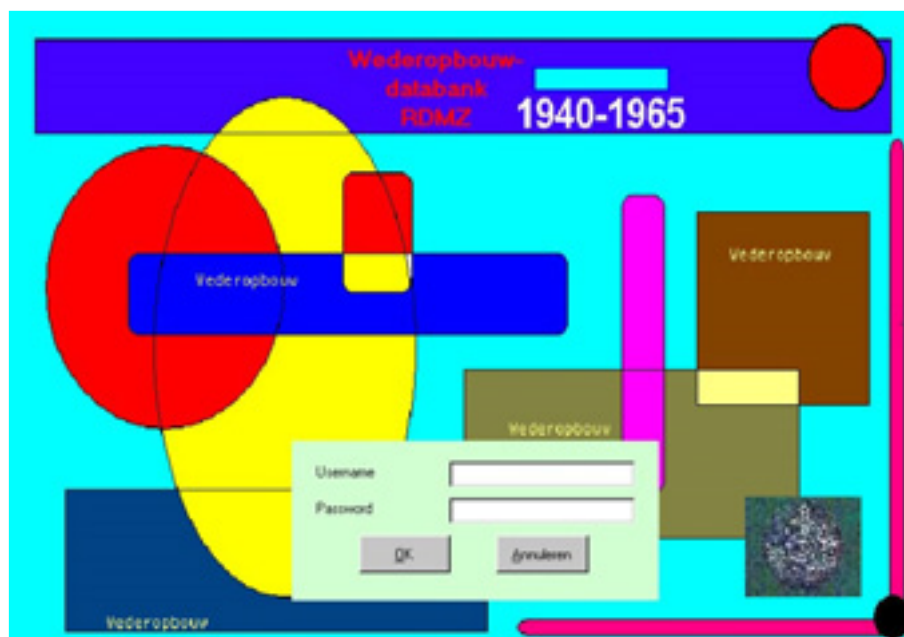
Object- code	Naam	Gemeente	Plaats	Adres
KLOR0048	H. Elisabeth	Breda	Breda	Meerten Verhof- straat 8

Bijlage 6 Wederopbouw databank

STRUCTUUR EN INHOUD DATABANK

Om de objectgegevens die uit de categoriale studies worden verkregen te ordenen, is de ‘Wederopbouw Databank RDMZ 1940-1965’ (WOP) ontwikkeld door de afdeling informatiemanagement van de RDMZ. Hierin worden alle onderzochte wederopbouwobjecten ingevoerd. De databank is tot stand gekomen op basis van het Programma van Eisen (20 december 2001) dat door het Projectteam Wederopbouw is geformuleerd in het kader van de pilotprojecten naar scholen, kerken en raadhuisen. De databank dient een tweeledig doel: ten eerste is het een hulpmiddel met zoekfuncties voor het categoriaal onderzoek naar diverse objecten, ten tweede vormt het een toekomstige informatiebron voor medewerkers van de RDMZ en externe gebruikers.

AFBEELDING A
STARTSCHERM WEDEROPBOUW
DATABANK

In de databank (afbeelding A) zijn zowel feitelijke gegevens opgenomen (naam, adres, gebouwcategorie, architecten, bronvermelding, etc.) als analytische gegevens (bouwstijlen, bouwtypen, preselectie). Ieder object in de databank heeft een unieke objectcode. De gegevens van het object zijn vastgelegd in acht tabbladen.

Om een selectie van objecten uit de databank te maken, kan gebruik worden gemaakt van de zoekfunctie van de databank (met name de optie ‘gecombineerd zoeken’). Omdat digitaal beeldmateriaal nog grotendeels ontbreekt vanwege het uitstellen van het veldwerk, kan de databank niet het arbeidsintensieve handwerk van het selecteren op basis van de niet-gedigitaliseerde bronnen vervangen.

De databank is (in dit stadium van het project) bedoeld als een dynamisch instrument. Gegevens die uit een eerste literatuuronderzoek niet naar boven kwamen, zijn later aangevuld. De ervaringen die de interne en externe onderzoekers in de categoriale pilotstudies met het gebruik van de databank hebben opgedaan, zijn samengebracht, besproken en doorgelinkt naar de afdeling Informatiemanagement van de RDMZ, die deze hebben verwerkt.

De ‘bewerken objecten’-modus zal hieronder worden beschreven: deze is in dit stadium van het onderzoek de belangrijkste functie van de WOP databank. Per tabblad wordt aangegeven welke gegevens waar moeten worden ingevoerd. Daarbij worden alleen de niet voor de hand liggende velden uitgebreid behandeld.

The screenshot shows the 'WOP - Wederopbouw database RDMZ' interface. The main window title is 'WOP - Wederopbouw database RDMZ - [Bewerken Objecten]'. The menu bar includes 'Bestand', 'Bewerken', 'Invoegen', 'Beveilig', 'Venster', and 'Help'. The toolbar contains various icons for file operations and editing. The main content area is titled 'Wederopbouw-database' and shows the date 'maandag 8 augustus 2005' and the user 'SYSDieren'. The object being edited is 'KLOF9889' with the name 'Priorij Gods Werkhof' located at 'Hollendewagenweg 8, 3985 SG Werkhoven'. The form is divided into several sections: 'ObjectCode', 'Naam', 'Mon. Soort', 'Opmerking', 'Locatie' (Province, Gemeente, Plaats, Buurtwijk, Locatie, Straat, Huisnr, Situering), 'Onderdeel van complex', 'Veldwerk stat', 'Derspronkelijke functie' (Hoofd-Categorie, Sub-Categorie, Functie, Nader specificatie, Toelichting), 'Huidige Bestemming', 'Contact Persoon', and 'Ingevoerd door/op'. The 'Locatie' section shows 'Utrecht' as the province and 'Dunik' as the municipality. The 'Derspronkelijke functie' section shows 'Religieuze gebouwen' as the main category and 'Klooster kloosterland' as the sub-category.

AFBEELDING B
TABBLAD 'OBJECT'

TABBLAD 'OBJECT'

Op het tabblad 'Object' worden de unieke objectcode, de naam van het gebouw, de adresgegevens, de gebouwcategorie en de huidige functie van het object vermeld (afbeelding B). Het veld 'opmerkingen' is hier alleen bedoeld voor zeer essentiële identificatiegegevens, zoals een tweede naam van het gebouw, een verwijzing naar een duidelijk verwant object of een belangrijke straatnaamwijziging. Het veld 'onderdeel van een complex' dient te worden ingevuld wanneer het gebouw deel uitmaakt van een groter geheel.

De velden in het kader 'locatie' bevatten de huidige adresgegevens van het object. Wanneer de verrekijkerbutton wordt aangeklikt, opent zich een nieuw scherm waarin de plaatsnaam van het object kan worden aangegeven. Bij het selecteren van de plaatsnaam worden automatisch ook de juiste provincie- en gemeentenaam in de betreffende velden geladen. Wanneer er meerdere adressen bij een object horen, kan een tweede (of derde) adres in het veld

'locatie' worden opgenomen, echter met de toevoeging van het teken ~ (dus bijvoorbeeld '~Dorpsstraat 4') om zoekacties in een later stadium te vergemakkelijken.

Bij het invoeren van de basisgegevens doet zich regelmatig het probleem voor dat het adres of de locatie in de bronnen niet (of ten dele) vermeld wordt. Daarnaast is in veel gevallen onbekend wat de huidige functie van het gebouw is, en of het nog (in zijn geheel) bestaat. Ook het ter plaatse lokaliseren van objecten kan lastig zijn, wanneer gegevens gedateerd of onvolledig zijn.

Voor het aanvullen van dit soort basale gegevens kan voor bepaalde te onderzoeken categorieën (zoals kloosters) internet een goede hulp zijn.

AFBEELDING C

TABBLAD 'AMBACHTSLIEDEN'

The screenshot shows a software window titled 'WDP - Wederopbouw database RDMZ - [Bewerken Objecten]'. The main title bar reads 'Wederopbouw-database' with the date 'maandag 8 augustus 2006' and 'SYSOverst'. The object being viewed is 'Object: 31.0010003' with the address 'Prinsj Gode Werfstr. Hollandsweggenweg 8, 3905 GG Workhoven'. Below the object information, there are tabs for 'Object', 'Ambachtslieden', 'Garastebeken', 'Trekaten', 'Kynatwerpen', 'Documenten', 'Foto's', and 'Controle'. The 'Ambachtslieden' tab is active, showing a table with the following data:

Ambachtslid	Toelichting
Drummen, J. - (Archit./bouw./construct)	hoofdarchitect
Vos, P. - (Archit./bouw./construct)	m.m.v.

At the bottom of the window, it says 'Copyright© RDMZ, 2006'.

TABBLAD 'AMBACHTSLIEDEN'

Op dit tabblad worden de betrokken ambachtslieden vastgelegd (afbeelding C). De lijst van ambachtslieden is gebaseerd op de tabel uit de Objecten Databank van de RDMZ (ODB) waarin alle rijksmonumenten digitaal zijn opgeslagen. Hoewel het mogelijk is om hier ook namen van aannemers, constructeurs en opdrachtgevers in te voeren, is ervoor gekozen slechts de projectarchitect en de naam van een eventueel architectenbureau, de tuinarchitect en/of interieurarchitect vast te leggen. Deze beslissing is genomen op basis van de afweging welke waarde dergelijke gegevens aan het onderzoek toevoegen tegenover de hoeveelheid tijd die het kost om een nieuwe naam in te voeren.

Bij het vastleggen van de naam van een ambachtslid moet eerst worden gekeken of deze reeds in de tabel (waarin momenteel bijna 7.000 records zijn opgeslagen) voorkomt. De onderzoekers proberen zoveel mogelijk te voorkomen namen dubbel in te voeren.

TABBLAD 'KARAKTERISTIEKEN'

Het tabblad 'Karakteristieken' is een vrij complex blad dat voornamelijk analytische gegevens bevat: de bouwstijl, het bouwtype (hoofdcategorie, subcategorie en bouwtype) en de bouwperiode(n) (afbeelding D).

Bouwstijlen

Voor wat betreft de toekenning van stijlbenamingen (het eerste onderdeel op dit tabblad) is gepoogd hoofdzakelijk een indeling te maken in vier termen, te weten: 'traditionalisme', 'shake-hands', 'naoorlogs modernisme' en 'n.v.t.'. Aangezien de architectuur uit de wederopbouwperiode zich niet altijd even duidelijk in bouwstijlen laat indelen, moet aan dit onderdeel niet teveel waarde gehecht worden. Meer dient dit onderdeel als een toelichting op de toegepaste 'vormgeving' te worden gezien, waar digitale foto's in de databank (nog) ontbreken. Bij niet te beoordelen gevallen is ervoor gekozen om de term 'n.v.t.' in te voeren. In het toelichtingveld van de stijlen zijn voornamelijk opmerkingen ten aanzien van systeembouw de constructiewijze en andere technische kenmerken geplaatst.

AFBEELDING D

TABBLAD 'KARAKTERISTIEKEN'

Bouwtypen

Een indeling op bouwtypen kan op verschillende niveaus worden gemaakt. Voor de categorie scholen moet dan bijvoorbeeld worden gedacht aan een typologisch onderscheid in gangscholen of halscholen en in het geval van de kerken kan worden ingedeeld op bijvoorbeeld zaalkerken en basilieken. Voor bepaalde categorieën is deze indeling echter niet aan de orde, zoals in het geval van de kloosters. Voor deze categorieën is deze nadere typering dus niet gevuld.

Bouwperiodes

Onder het laatste deel van dit tabblad wordt vastgelegd van en tot welk jaar een bepaalde bouwactiviteit (ontwerp, oorspronkelijk bouwjaar, verbouw,

restauratie en/of sloop) heeft plaatsgevonden. In het toelichtingveld wordt opgenomen wat wanneer en waar iets tot stand is gekomen. In die gevallen waar het oorspronkelijke bouwjaar van een object niet staat vermeld in het tijdschrift is de jaargang van het tijdschrift als bouwjaar (zowel van als tot) gehanteerd met de toevoeging 'circa', omdat dit in ieder geval een indicatie geeft van de bouwperiode.

TABBLAD 'TEKSTEN'

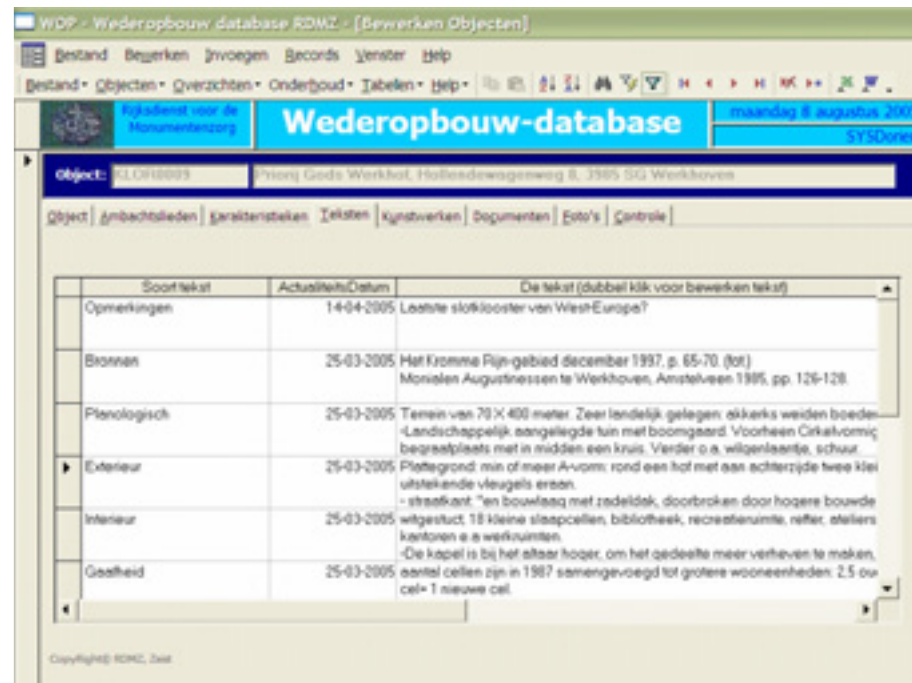
Op het tabblad 'Teksten' kunnen in de kolom 'Soort tekst' verschillende velden worden geopend (afbeelding E). Wanneer een bepaalde soort tekst wordt aangemaakt, moet het veld 'Actualiteitsdatum' worden aangeklikt om de dag vast te leggen waarop dit veld is geopend.

Per veld kunnen bepaalde gegevens ingevoerd worden.

Bronnen

Hier worden literatuurverwijzingen ingevoerd (volgens de standaard notitiemethode van artikelen en boeken), met daarbij per titel aangegeven of er situatieschetsen, foto's, plattegronden, aanzichten of doorsneden bij de tekst gevoegd zijn.

AFBEELDING E
TABBLAD 'TEKSTEN'

Planologisch

Hier worden de stedenbouwkundige ligging van het object, de eventueel relevante aanleg van de groenstructuur en andere planologische bijzonderheden geregistreerd.

Exterieur

Hier kan achtereenvolgens het materiaalgebruik, de kleur, de constructie, de vorm van het grondplan en de gevelstructuur van het object worden vastgelegd.

Interieur

In dit veld worden de structuur en ligging van de ruimten t.o.v. elkaar, de inrichting van de meest waardevolle ruimten en eventuele bijzonderheden (onroerende zaken, decoratieve afwerking) opgenomen.

Opmerkingen

In dit veld kan worden aangegeven welke waarderingscriteria evident van toepassing zijn op het betreffende object. Ook wordt hier ingevoerd wanneer, met wie en waarover is gesproken, gecorrespondeerd of anderszins contact heeft plaatsgevonden m.b.t. het object. Daarnaast wordt hier vastgelegd of er eventueel een foto-opdracht is uitgeschreven (met datum, opdracht nummer en naam van opdrachtgever).

Gaafheid

Hier worden de gegevens omtrent verbouw, wijzigingen en sloop ingevoerd.

Bouwkundige staat

Aangezien veldwerk pas in een later stadium plaats zal vinden, kan dit veld nog niet altijd worden ingevuld. Wanneer een object wel is bezocht, kan worden volstaan met een korte notitie (visueel goed / slecht, eventueel met een kleine toelichting).

Redengevend

Dit veld wordt in deze fase van het onderzoek nog niet ingevoerd, aangezien een redengevende omschrijving pas wordt opgesteld wanneer sprake is van (voorlopige) selectie tot rijksmonument.

Bijzonderheden

Hier kunnen eventueel zaken worden vastgelegd die niet in bovenstaande velden kunnen worden ondergebracht.

Kunstwerk	Kunstenaar	Opmerking
Reliëf	Seumeren, Plané van - (Beeldh./steen./schijne)	die reliëf op de voorgevel van de kapel, met een zegenende Christus, twee biddende figuren, een...
Meubilair	Zeijst van, A. - (Kunstenaar)	meubilair van stralen-hout, wandkleed in kapel. A. van Zeijst is zuster Theodor.
Smeedwerk	Zeijst van, A. - (Kunstenaar)	decoratief hekwerk in boogdoorgang met engelen en dieren, zon en maan, bij de kapel.
Overig	Zeijst van, A. - (Kunstenaar)	schilderijen

AFBEELDING F

TABBLAD 'KUNSTWERKEN'

TABBLAD 'KUNSTWERKEN'

Op het tabblad 'Kunstwerken' zijn in een vaste tabel verschillende soorten (voor de wederopbouwperiode) specifieke kunstwerken genoemd zoals glas-in-beton en sgraffito, die onderdeel zijn van het oorspronkelijke ontwerp van het gebouw (afbeelding F). Onder 'kunstenaar' wordt de naam van de maker ingevoerd (ook hiervoor bestaat een vaste tabel waaraan namen kunnen worden toegevoegd, zie onder tabblad 'Ambachtslieden'). In de laatste kolom (opmerking) wordt in het kort en globaal - indien bekend - de voorstelling (naam), het materiaalgebruik, de plaats van het kunstwerk ten opzichte van, aan of bij het gebouw en eventuele andere opmerkingen vastgelegd.

TABBLAD 'DOCUMENTEN'

Op dit tabblad kunnen tekstuele bestanden aan een object gekoppeld worden. Per gebruiker is een vaste directory aanmaakt waarin deze bestanden kunnen worden opgeslagen. Wanneer op het tabblad 'Documenten' een bestand wordt geselecteerd en op de button 'Toon Document' wordt geklikt, opent het bestand in het bijbehorende programma.

TABBLAD 'FOTO'S'

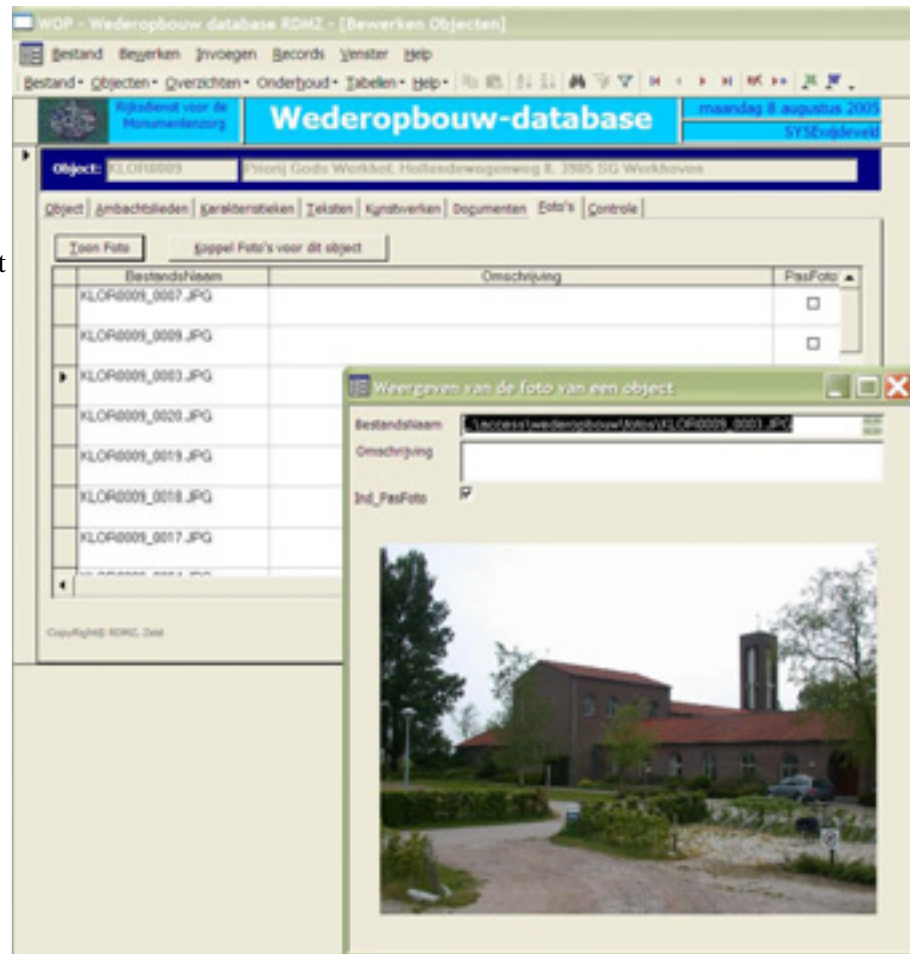
Op het tabblad 'Foto's' kunnen afbeeldingen aan het record gekoppeld worden (afbeelding G). Met het vakje 'pasfoto' wordt aangegeven welke foto het meest karakteristiek het object weergeeft. Het programma 'Her-nummer Foto's' in het menu 'Bestand' kan grotere groepen afbeeldingen tegelijkertijd omnummeren: de afbeeldingen in de databank krijgen zo als naam de code van het object waaraan deze gekoppeld zijn, gevolgd door underscore (_) en een serie van vier cijfers, die het bestand uniek maken.

AFBEELDING G

TABBLAD 'FOTO'S'

Tabblad 'Controle'

Het tabblad 'Controle' geeft automatisch aan welke velden van het record nog niet (afdoende) zijn ingevoerd.

Colofon

Auteur Renout Robbertz
Uitgave Rijksdienst voor
de Monumentenzorg,
Zeist 2005
Basisontwerp B@seline,
Utrecht